

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Υφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ

Παρατηρήσεις εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σύνθεσιν αὐτοῦ¹.

Ἵνα προσδιορίσωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἱστορικός τις θεωρεῖ καὶ ἐρμηνεύει τὰ ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας, δέον, ὥς εἶναι φανερόν, νὰ μελετήσωμεν τὸ ὅλον συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ. Ὑπάρχουσιν ὁμοῦ καὶ περιπτώσεις, καθ' αἷς τὸν τρόπον τοῦτον θεωρήσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν γεγονότων εὐρίσκομεν ἐκπεφρασμένον μάλιστα εἰς ἴδιον τόπον τῆς ὅλης συγγραφῆς, ὡς τοῦτο συμβαίνει περὶ τοῦ προοιμίου τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου. Τοῦτου δ' ἔνεκα ἡ ἰδιαίτερα χρησιμότης, ἣν ἔχει διὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ μελέτη τοῦ προοιμίου, εἶναι προφανής. Λέγεται συνήθως, δικαίως δέ, περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου ὅτι, ἔνεκα βραχυλογιῶν καὶ ἄλλων χαρακτηρισμάτων τοῦ γραπτῷ λόγου, ἡ σύλληψις τοῦ πραγματικοῦ νοήματος δεῖται ἐνίοτε Δηλίου κολυμβητοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ χαρακτηρισματα ταῦτα ἀπαντῶσι μάλιστα παρὰ τῷ προοιμίῳ τῆς συγγραφῆς, παρίσταται ἀνάγκη,

1. Βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν :

Adcock F., Thucydides in book I (Journal of Hellenic Studies, 1952, σελ. 2 κ.ἐξ.).

Arnold T., Thucydides, with notes, 1874.

Bizer F., Untersuchungen zur Archaeologie des Thukydides, 1937.

Classen J., Thukydides erklärt von J. C., vierte auflage bearbeitet von J. Steup, 1897.

de Romilly J., Histoire et raison chez Thucydide, 1956.

Finley J., The unity of Thucydides history (Harvard Studies in Classical Philology, Supp. I, 1940, σελ. 255 κ.ἐξ.).

Finley J., Thucydides, 1942.

Goeller F., Thucydides de bello Peloponnesiaco, 1835.

Gomme A., A historical commentary on Thucydides, 1945.

Grundy G., Thucydides and the history of his age, 1948.

Hammond N., The arrangement of the thought in the proem and in other parts of Thucydides II (Classical Quarterly 1952, σελ. 127 κ.ἐξ.).

Herbst L., Jahresberichte. Thukydides (Philologus, 1881, σελ. 271 κ.ἐξ.).

ὅπως κατὰ τὴν μελέτην αὐτοῦ μνημονεύονται συχνάκις φιλολογικαὶ συζητήσεις, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πορίσματα, ἔνεκα τοῦ ἱστορικοῦ εἵδους τῆς συγγραφῆς, δέον νὰ ἐλέγχωνται καὶ δι' ἱστορικοῦ γνῶμονος.

Τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου ἐκτείνεται μέχρι τοῦ κεφ. 23.3, καταπαῦον μετὰ τῆς φράσεως « ἅμα ξυνεπέθετο », μεθ' ἣν ὁ ἱστορικός εἰσέρχεται εἰς τὰ κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου. Τοῦτο τὸ προοίμιον, θεωρούμενον ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους σκοπῶν εἰς οὗς ὑπηρετεῖ, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία μέρη, ὧν ἕκαστον περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα.

Τὸ πρῶτον μέρος συνίσταται ἐκ τοῦ κεφ. 1, ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁποίου δηλοῦται ὁ γράφας καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς συγγραφῆς, ὁ πόλεμος δηλονότι τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων. Προστίθεται δ' ἐν συνεχείᾳ, ὅτι ἡ ἑναρξις τῆς συγγραφῆς ἐγένετο « εὐθὺς καθισταμένον » τοῦ πολέμου, ὅπερ, ἱστορικῶς κρινόμενον, σημαίνει ὅτι ἡ συλλογὴ καὶ ἡ καταγραφὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὅλικοῦ ἐγίνοντο ἐγκαιρῶς, ὥστε νὰ μὴ παραφθείρηται ὑπὸ τοῦ χρόνου ἢ πιστῇ διαμνημόνευσιν τῶν γενομένων. Φαίνεται ὅμως πιθανώτερον, ὅτι ἡ πρωιμωτάτῃ ἑναρξις τῆς συγγραφῆς μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἵνα οὗτος δείξῃ εἰς ἡμᾶς πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἐν ἑαυτῷ ἡ πρὸς ἄμεσον συλλογὴν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὅλικοῦ παρόρμησις, ἥτις ὠφείλετο εἰς ἐλπίδας, εἰς προσδοκίας, σχηματισθεῖσας ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ πολέμου. Προσεδόκα δὲ ὁ ἱστορικός τὸν πόλεμον « μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγεννημένων » οὐχὶ ἔνεκα μαντικῆς τινος διαθέσεως, ἀλλὰ διότι εἶχε περὶ αὐτοῦ δύο ἐνδείξεις, προερχομένας τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ μεγέθους τῆς παρασκευῆς τῶν ἀντιπάλων, τὴν δὲ ἀπὸ τῆς ἁμέσου συμμετοχῆς εἰς τὸν πόλεμον πολλῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τῆς προθέσεως τῶν ὑπολειπομένων, ὅπως πράξωσι τὸ αὐτό. Ἀπὸ τῶν ἐνδείξεων τούτων δύναται νὰ προσδιορισθῇ μερικῶς καὶ ὁ

Meyer E., *Forschungen zur alten Geschichte*, τ. II (1899), σελ. 269 κ.εξ.
Μιστριώτης Γ., *Θουκυδίδου συγγραφὴ, ἐκδοθεῖσα μετὰ σχολίων*, ὑπὸ Γ.Μ., 1902.
Morris C., *Thucydides, book I, edited on the basis of Classen's edition*, by C.D.M., 1891.

Nicklin T., *Nuces Thucydideae* (Classical Review, 1904, σελ. 199).

Owen J., *Thucydides, according to the text*, κ.τ.λ., 1848.

Poppo E., *Thucydidis de bello Peloponnesiaco libri octo*, subiecit E.F.P., 1825.

Schwartz E., *Ueber das erste Buch des Thukydidis* (Rheinische Museum, 1886, σελ. 203 κ.εξ.).

Schwartz E., *Das Geschichtswerk des Thukydidis*, 1919.

Stahl J., *Thucydidis libri octo. Explanavit E. F. Poppo. Ed. altera et tertia, quas auxit et emendavit J.M.S.*, 1882.

Steup J., "Id. Classen.

Täubler E., *Die Archaeologie des Thukydidis*, 1927.

Ullrich F., *Beiträge zur Erklärung des Thukydidis*, 1846.

χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον δέον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἑκατέραν τῶν ἀνωτέρω προσδοκιῶν, ὧν ἡ μὲν περὶ μεγάλου ἢ δὲ περὶ ἀξιολογώτατου πολέμου. Ἵνα ὅμως προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν χαρακτήρα τῶν προσδοκιῶν αὐτῶν, δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ μέγας πόλεμος εἶναι ἀποτέλεσμα οὐ μόνον μεγάλης παρασκευῆς καὶ εὐρείας συμμετοχῆς, περὶ ὧν αἱ προειρημέναι ἐνδείξεις, ἀλλὰ καὶ χρονικοῦ μήκους μεγάλου, μακροχρονίου δηλονότι συγκρούσεως τῶν ἀντιπάλων. Ἀψευδὲς δὲ τεκμήριον περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ πολέμου ἀποτελεῖ τὸ μέγεθος τῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ ὑλικῶν ζημιῶν, τῶν ὀφειλομένων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν εἰς ἔργα πολεμικά. Ἐξ ἄλλου τὸ ἀξιόλογον τοῦ πολέμου ἀπορρέει οὐχὶ τόσον ἀπὸ τοῦ κατὰ τὰ ἀνωτέρω μεγάλου πολέμου, ὅσον ἀπὸ τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ ἄλλης φύσεως ἐξελίξεων, αἵτινες ἐπέρχονται διαρκούντος τοῦ πολέμου¹.

Μετὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἔκφρασις προσδοκιῶν ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, διότι ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι τὸ μέλλον, ὥς τοῦτο πλάσσεται διὰ τῶν προσδοκιῶν ἑκάστου, ἀλλὰ τὸ παρελθόν. Ἰσχύει δὲ μάλιστα ἡ παρατήρησις αὕτη, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ διὰ γραπτῷ λόγου ἔκφρασις τῶν ἀνωτέρω προσδοκιῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, ἄρα δὲ καὶ ὅτι τοῦτο τοῦ προοιμίου ἐγράφη πρὶν ἢ προέλθωσιν ἀπὸ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολέμου πραγματικά ἀποδείξεις περὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἄλλης ἀξίας αὐτοῦ. Ἐάν ὅμως ἀντ' αὐτῶν δεχθῶμεν, ὅτι τὰ περὶ προσδοκιῶν ἐγράφησαν μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου, δυνάμεθα μετὰ ταῦτα νὰ ἀποδώσωμεν τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Θουκυδίδου, ὅπως δεῖξῃ εἰς ἡμᾶς, μάλιστα δὲ μετὰ τινος ἱκανοποιήσεως, ὅτι αἱ προσδοκίαι, ἃς οὗτος εἶχε κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ πολέμου, περὶ μεγάλου καὶ ἀξιολογώτατου πολέμου, δὲν ἦσαν μάταιαι. Ὅτι δὲ τοῦτο ἐνταῦθα συμβαίνει, προκύπτει καὶ ἀπὸ τῶν ἀκολουθούντων, καθ' ἃ ἡ κίνησις ἐκείνη ἐγένετο μεγίστη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ μέρους τινός

1. Περὶ τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἴδ. καὶ Θουκ. I, 10. 4-11 καὶ 23. 1-4, ἔνθα ὁ ἱστορικὸς ἀξιολογεῖ πολέμους.

Ἐκ τῶν αὐτόθι 1. 1 φερομένων μετοχῶν, ἡ μὲν ἀρξάμενος δηλοῖ τὸν τρόπον, ἡ δὲ καθιστάμενον τὸν χρόνον, ἐνῷ ἡ ἐλπίσας, ἂν καὶ συνδέεται μετὰ τῆς προηγούμενης διὰ καί, δηλοῖ τὴν αἰτίαν. Ἡ αὐτόθι παράταξις τοσούτων μετοχῶν δεικνύει, ὥς φρονούμεν, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐσπευδε νὰ καταγράψῃ πάσας τὰς γοργῶς ἐπερχομένας εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐννοίας, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶχε τὸν χρόνον νὰ ἐλέγξῃ ὅσον ἔδει τὴν συντακτικὴν σχέσιν τῶν μετοχῶν αὐτῶν καὶ τὴν ἐν γένει μορφὴν τοῦ λόγου. Ἄν ὁ ἔλεγχος ἦτο πλήρης, εἴτε κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑποτυπώσεως τοῦ χωρίου τούτου εἴτε βραδύτερον, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ λόγου, ὁ Θουκυδίδης θὰ ἔγραφε τοιοῦτό τι: «...καθιστάμενον» ἤλπισα γὰρ μέγαν τε ἔσεσθαι, κ.τ.λ. ».

τῶν βαρβάρων, «ὥς δ' εἰπεῖν καὶ ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων»¹. Τὰ περὶ τῆς κίνησεως ὅμως ἐκείνης περιέχουσι μόνον ἀπόλυτα στοιχεῖα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συγκρουσθέντων κατὰ τὸν πόλεμον. Κατ' ἀκολουθίαν ἀποδεικνύουσι μὲν ὡς βάσιμον τὴν προσδοκίαν περὶ μεγάλου πολέμου, οὐδὲν δὲ λέγουσι περὶ τῆς ἄλλης προσδοκίας, τῆς περὶ ἀξιολογώτατου πολέμου. Διὰ τοῦτο ὁ Θουκυδίδης, ἀλλὰ καὶ ἵνα δείξῃ ἀκριβέστερον μέχρι ποίου βαθμοῦ ἐπραγματοποιήθη ἡ ὅλη προσδοκία αὐτοῦ, ἀξιολογεῖ ἐν συνεχείᾳ καὶ τὰ πρὸ τοῦ πολέμου τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων γενόμενα. Ταῦτα, περιλαμβάνοντα οὐ μόνον τὰ «κατὰ τοὺς πολέμους», ἀλλὰ καὶ «τὰ ἄλλα», διακρίνοντα χρονικῶς εἰς ὁμάδας, ὧν ἡ τελευταία περιλαμβάνει τὰ «ἐτι παλαιότερα»². Μετ' ἐξέτασιν δέ, ἣτις εἶχε μὲν ὡς ὑποκείμενον ὅσα ἡ

1. Αὐτόθι 1.2. "Ἄν ὁ λόγος ἦτο ἐπεξεργασμένος, ὁ Θουκυδίδης πιθανώτατα θὰ ἔγραφεν : «εἰκότως δέ κίνησις γάρ αὕτη, κ.τ.λ.», ἴδ. καὶ Morris.

Ἡ λέξις κίνησις ποικίλως ὑπ' ἄλλων ἐρμηνεύεται («general movement» Arnold, «commotion» Owen, «Erschütterung» Steup, «disturbance» Gomme, «movement of political and innovating nature» Hammond, ἔ.ἀ., σελ. 132, «πολιτικὴ ἀνησυχία» Μιστριώτης. Ἰδ. καὶ Ullrich, ἔ.ἀ., σελ. 103, σημ. 119. Αὕτη ὅμως ἐκφράζει, ὡς φρονοῦμεν, συλλήβδην τρεῖς κινήσεις, ὧν ἡ μὲν πρώτη δηλοῦται ἐν τοῖς πρόοθεν διὰ τοῦ ἦσαν, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τοῦ ξυνιστάμενον, ὅπερ εἰκονίζει κίνησιν. Ἡ τρίτη κίνησις εἶναι κίνησις λογισμῶν, ἐκφραζομένη διὰ τοῦ διανοοῦμενον.

Διὰ τοῦ «καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων», ὡς συνήθως προτείνεται (ἴδ. Arnold, Gomme, κ.ἀ.), νοοῦνται Θρᾶκες, Μακεδόνες, Ἑπειρώται, Σικελικὰ φύλα, καὶ Πέρσαι. Ὁ Arnold, προφανῶς διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν βαρβαρικῶν τούτων φύλων, ἐρμηνεύει τὴν ἀνωτέρω φράσιν διὰ τοῦ «a large proportion of barbarians». Ἐνεκα ὅμως τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τοῦ «καὶ μέρει τινὶ», προτιμότερον φαίνεται ὅτι ὁ Θουκυδίδης λέγει ἐνταῦθα μόνον περὶ Περσῶν, πρβ. αὐτόθι 18.2 «ἀπωσάμενοι τὸν βάρβαρον». Σημειωτέον καὶ ὅτι Πέρσαι δὲν εἶχον μετάσχει τοῦ δεκαετοῦς, τοῦ Ἀρχιδαμείου, πολέμου, ἄρα δὲ καὶ ὅτι τὸ χωρίον δέον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν ὅλον, τὸν εἰκοσιεπταετῆ, πόλεμον.

Ἀπὸ τῆς φράσεως «ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων» δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρειται εἰς τὸ πλείστον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι ἐν τούτῳ τοῦ χωρίου ὑπόκειται σύγκρισις πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μετασχόντων ἄλλων πολέμων. Ἀπὸ τῆς συγκρίσεως δὲ προκύπτει, ὅτι ἡ κίνησις αὕτη ἐξετάθη ἐπὶ πλείονων ἀνθρώπων ἢ πᾶσα ἄλλη κίνησις πρὸ αὐτῆς.

Ἡ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ κίνησις ἀπέβη μεγίστη δὲν ὑπάρχει, οὐδ' ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ, ἐν τῷ προοίμῳ. Αὕτη θὰ προκύψῃ ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τοῦ πολέμου, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης λέγει κατωτέρω (αὐτόθι 21.2) ὅτι «καὶ ὁ πόλεμος οὗτος... ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων σκοποῦσι δηλώσει ὅμως μείζων γεγενημένος αὐτῶν».

2. Ἀμφίβολον κρίνεται ὑπ' ἄλλων (ἴδ. Gomme), ἂν διὰ τοῦ τεκμηρίων δέον νὰ νοηθῶσιν ἀποδείξεις ἢ ἐνδείξεις. Προσέχουσιν ἐνταῦθα κρίνομεν τὴν πρώτην σημασίαν, ἀποδείξεις, περὶ ἧς ὅμως ποιούμεθα τὴν ἀκολουθὸν διάκρισιν. Ὁ Θουκυδίδης δὲν λέγει περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν, ἀλλὰ περὶ

παράδοσις παρῆχεν ὑπὸ τὴν μορφήν τεκμηρίων, παρετάθη δὲ ἐπὶ μακρότατον χρόνον, ὁ ἱστορικὸς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν δὲν συνέβησαν μεγάλα γεγονότα¹.

Τὸ δευτέρον μέρος τοῦ προοιμίου, ὅπερ ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ ἐκλήθη ἀρχαιολογία καὶ διήκει μέχρι καὶ τοῦ κεφ. 19², προήλθε φαινομενικῶς ἀπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως αἰτιολογηθῇ ἡ ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου μέρους ἐκφερομένη κρίσις. Τοῦτο τὸ μέρος ἀρχεται ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων χρόνων, καθ' οὓς οἱ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χώρᾳ διαβιοῦντες δὲν εἶχον ἔτι μονίμους οἰκήσεις. Ἐτείδῃ δὲ οὐδείς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναμνήνῃ, ὅπως εὖρη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων μέγα τι, εἴτε κατὰ τοὺς πολέμους εἴτε «ἐξ τὰ ἄλλα», εἶναι φανερόν ὅτι ἡ τοσαύτη ἀναδρομὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεται ἄνευ ἀποδεικτικῆς τινης, διὰ τὰ προηγούμενα, ἀνάγκης. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ σύνδεσις τῆς ἀρχαιολογίας μετὰ τῶν πρὸ αὐτῆς εἶναι, ἀπὸ λογικῆς ἐπόψεως, ἀτελής καὶ ἀνεπαρκής.

τῶν κατὰ τὴν κρίσιν τῶν πρὸ αὐτοῦ θεωρουμένων ὡς τεκμηρίων, ὡς ἱστορικῶν ἀποδείξεων. Ἐξ αὐτῶν τῶν κατ' ἄλλους ἀποδείξεων, ἄλλας μὲν δέχεται καὶ αὐτὸς ὡς πραγματικὰς καὶ ἀληθεῖς ἀποδείξεις, ἄλλας δὲ ἀπορρίπτει. Ἀπὸ τοῦ «ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντι» ὁ μὲν Σχολιαστὴς συνάγει «ἐπὶ πολὺ καὶ συνεχῶς καὶ ἐπιμελῶς», ἄλλοι δὲ (Arnold, Owen, Morris) δέχονται, ὅτι δηλοῦται χρονικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναδρομὴ μέχρι «τῶν ἀπωτάτων χρόνων». Ὁρθὴν κρίνομεν τὴν γνώμην τοῦ Σχολιαστοῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὸ κῦρος, ὅπερ ἡ φράσις αὕτη προσδίδει εἰς ὅσα ἄλλα λέγονται αὐτόθι. Οὕτω ὁ Θουκυδίδης λέγει, ὅτι οὐχὶ ἐπιπολαίως, ἀλλ' ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐξήτασε καὶ ἠλεγξεν ὅσα οἱ πρὸ αὐτοῦ προσήγαγον ὡς ἀποδείξεις περὶ τῆς ἱστορικῆς μορφῆς καὶ σημασίας τῶν προηγηθέντων τοῦ πολέμου ἐκείνου. Μετὰ τὴν ἐρμηνείαν δὲ ταύτην προκύπτει, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἠσχολήθη περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀπὸ τῆς ἐνασχολήσεως δὲ ἐκείνης προήλθον ἱστορικαὶ διακριβώσεις, περιλαμβανόμεναι ἐν τῇ λεγομένῃ ἀρχαιολογίᾳ. Διάφορος εἶναι ἡ γνώμη τοῦ W. Jaeger (Paideia, I, 1946, σελ. 385) καὶ ἄλλων.

1. Τὴν φράσιν «ἐξ τὰ ἄλλα» ὁ μὲν Σχολιαστὴς ἐρμηνεύει διὰ τοῦ «κατασκευῇ», ἄλλοι δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ Owen, διὰ τοῦ «εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα». Δηλωτικὰ τοῦ πλάτους, ὅπερ ἔχει ἡ ἔννοια τῆς φράσεως ταύτης, εἶναι, ὡς φρονοῦμεν, τὰ πλὴν τῶν πολέμων περιλαμβανόμενα ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ, καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν πόλεων. Εἰς «τὰ ἄλλα» δὲ ταῦτα ἀνήκousι καὶ ὅσα παθῆματα «μετὰ τοῦδε τοῦ πολέμου ἅμα ξυνεπέθετο» (αὐτόθι 23. 3), διὰ τῶν ὁποίων οἱ πόλεμοι ἀποβαίνουσιν ἄλλοτε μὲν μᾶλλον ἄλλοτε δὲ ἥττον ἀξιόλογοι.

2. Ὁ Adcock (ἑ.ἀ., σελ. 2) ἀποδέχεται μᾶλλον τὴν γνώμην, ὅτι καὶ τὰ κεφάλαια 20 καὶ 21 ἀποτελοῦσι συνέχειαν τῆς ἀρχαιολογίας. Παρατηρητέον ὅμως, ὅτι ὁ Θουκυδίδης, λέγων ἐν κεφ. 20 περὶ Πεισιστρατιδῶν, καὶ Λακεδαιμονίων, δὲν προτίθεται νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀρχαιολογίαν, ἀλλὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ «ἄνθρωποι τὰς ἀκοὰς τῶν προγεγενημένων, καὶ ἦν ἐπιχώρια σφίσιν ἡ, ὁμοίως ἀβασανίστως παρ' ἀλλήλων δέχονται», καὶ νὰ καταλήξῃ ὅτι «οὕτως ἀταλαιπώρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπὶ τὰ ἐτοῖμα μᾶλλον τρέπονται». Ἐν δὲ κεφ. 21 δὲν ὑπάρχει ἱστορήσις, ἀλλὰ μόνον κρίσεις τινές.

Ἡ ἔλλειψις μονίμων οἰκήσεων, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν ἀρχῇ τῆς ἀρχαιολογίας, ἀποδίδεται εἰς τὰς μεταναστάσεις καὶ εἰς τὴν εὐκολον ἐγκατάλειπιν τῶν τόπων διαμονῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ παραλείπεται μὲν ἡ δῆλωσις τῶν αἰτίων τῶν μεταναστάσεων, παρέχονται δὲ δασιλεῖς ἐξηγήσεις περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ τόπου διαμονῆς, ὅσας οἱ ἄνθρωποι ἐπιέζοντο « ὑπὸ τινων αἰεὶ πλεόνων ». Λέγονται δὲ κατὰ σειρὰν ὡς αἷτια τοῦ πράγματος, ἡ ἔλλειψις ἐμπορικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιμελείας, ἡ περιωρισμένη καὶ μόνον διὰ τὰ καθ' ἡμέραν μέριμνα τῶν ἀνθρώπων, ἡ μὴ συγκέντρωσις ἀποθεμάτων χρησίμων εἰς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, ἡ μὴ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἀφοῦ ἡ ἔλλειψις τειχῶν δὲν καθίστα δυνατὴν τὴν ἄμυναν, καὶ ἡ ἀντιληψὶς ὅτι ὁ νέος τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐγκαθίσταντο οἱ φεύγοντες, θὰ ἠδύνατο νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὴν καθ' ἡμέραν τροφήν. Τὰ αἷτια ὅμως ταῦτα δὲν παρατίθενται πάντοτε κατὰ χρονικὴν καὶ λογικὴν σειρὰν, προφανῶς διότι κατεγράψαν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ προχείρως καὶ καθ' ἣν σειρὰν ἐπῆλθον εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ. Δεικνύει δέ, ὡς φρονοῦμεν, ἡ ἀταξία αὕτη, ὅτι ὁ λόγος αὐτόθι δὲν ἔτυχε βραδύτερον ἐπεξεργασίας¹.

Περαιτέρω ὁ Θουκυδίδης, ὡς φαίνεται, ἀποβλέπει εἰς παραδεδεγμένον κανόνα, καθ' ὃν ἡ αὔξησης πόλεώς τινος δέον νὰ βαίῃ ἀναλόγως πρὸς τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται ἡ διατροφή τῶν κατοί-

1. Ἀποδείξιν τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐν ἀρχῇ τεσσάρων κατὰ συνέχειαν περιόδων χρήσις τοῦ μορίου γὰ ρ (« κίνησις γὰρ αὕτη... τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν... φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς... τῆς γὰρ ἐμπορίας, κ.τ.λ. », αὐτόθι 1-2). Εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ χρῆσις τοῦ αὐτοῦ μορίου φαίνεται ἄτοπος, ἀνήκουσι καὶ αἱ ἀκόλουθοι « δυνατότατα γὰρ ταῦτα, κ.τ.λ. » αὐτόθι 14. 1, « Αἰγινῆται γὰρ καὶ Ἀθηναῖοι, κ.τ.λ. » αὐτόθι 14. 3, ἐὰν μὴ κρίνωμεν ἄτοπον τὴν χρῆσιν τοῦ αὐτοῦ μορίου ἐν τῇ προηγουμένῃ φράσει « ταῦτα γὰρ τελευταῖα », « οἱ γὰρ ἐν Σικελίᾳ, κ.τ.λ. » αὐτόθι 17. 1, « ἔτη γὰρ ἔστι, κ.τ.λ. » αὐτόθι 18. 1.

Ὁ Hammond (ἐ.δ., σελ. 128-130) παραθέτει δύο περιπτώσεις, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ὁστος ἄλλως ἐμνηνεύει τὴν χρῆσιν τοῦ μορίου γὰ ρ. Εἰς τὴν μὲν τῶν περιπτώσεων τούτων ὑποστηρίζει, ὅτι αἱ τρεῖς κατὰ συνέχειαν περίοδοι τοῦ λόγου, αἵτινες εἰσάγονται διὰ τοῦ γὰ ρ (« κίνησις γὰρ αὕτη... τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν... φαίνεται γὰρ ἡ νῦν, κ.τ.λ. » αὐτόθι 1-2) δηλοῦσι καὶ αὗται τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα ὁ Θουκυδίδης ἔγραψε πρὸ αὐτῶν « καὶ ἐλπίσας μέγαν τε, κ.τ.λ. ». Εἰς δὲ τὴν ἐτέραν περιπτωσιν ὑποστηρίζει ὡσαύτως, ὅτι « Μίνως γὰρ παλαιάτατος... οἱ γὰρ Ἕλληνες... πᾶσα γὰρ ἡ Ἑλλάς, κ.τ.λ. » (αὐτόθι 4-6) εἶναι ἀποδείξεις περὶ τοῦ ὅτι « καὶ ταύτην τὴν στρατείαν θαλάσση ἤδη πλεῖω χρώμενοι ξυνεξῆλθον » (αὐτόθι 3. 4).

Εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ ἀναζήτησις αἰτιῶδων σχέσεων γίνεται μετὰ τὸσάυτης ἐλευθερίας, ὅσην δὲν ἐπιτρέπει τὸ κεῖμενον. Εἰδικώτερον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῷ ἡ αἰτία προηγείται πάντοτε τοῦ ἀποτελέσματος, εἰς τὴν πρώτην τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων ἄλλως συμβαίνει· διότι διὰ τοῦ « κίνησις γὰρ αὕτη, κ.τ.λ. » δηλοῦνται πράξεις συντελεσθεῖσαι καὶ μετὰ τὸν χρόνον, εἰς ὃν ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρεται διὰ τοῦ « ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι, κ.τ.λ. ».

κων. Προτιθέμενος δὲ νὰ δειξῇ, ὅτι τοιοῦτος κανὼν δὲν ἴσχυε πάντοτε κατὰ τὸ παρελθόν, προσάγει δύο ἀποδείξεις. Ἡ μὲν τούτων, οὕσα ἄμεσος, προέρεται ἀπὸ χωρῶν μετ' εὐφορωτάτου ἐδάφους, ὡς « ἦ τε νῦν Θεσσαλία καλουμένη καὶ Βοιωτία Πελοποννήσου τε τὰ πολλὰ πλὴν Ἀρκαδίας, τῆς τε ἄλλης ὅσα ἦν κράτιστα ». Εἰς ταύτας τὰς χώρας παρατηρεῖ ὅτι « αἱ τε δυνάμεις τισὶ μεΐζους ἐγγιγνόμεναι στάσεις ἐνεποιοῦν ἐξ ὧν ἐφθείροντο, καὶ ἅμα ὑπὸ ἀλλοφύλων μᾶλλον ἐπεβουλεύοντο », οἱ δὲ « πολέμῳ ἢ στάσει ἐκπίπτοντες παρ' Ἀθηναίους οἱ δυνατώτατοι ὡς βέβαιον ὅν ἀνεχώρουν »¹.

Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἀναλύσεως τούτων προκύπτει ὅτι ἡ αἰτία φθορᾶς καὶ ἀναχωρήσεως κατοίκων, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀνεστέλλετο ἡ αὐξήσις τῶν πόλεων, ἦτο διττή. Τὸ μὲν αἰστάσεις, ἃς προυκάλουν οἱ μεγάλοι γεωκτίμονες, χρησιμοποιοῦντες τοὺς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν καλλιεργητάς, ἵνα καταλάβωσι τὴν ἐν τῇ πόλει ἀρχήν. Τὸ δὲ οἱ πόλεμοι· διότι γείτονες, τρέφοντες μὲν ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ξένης γῆς διὰ τὸ εὐφορωτάτον αὐτῆς, μὴ δυνάμενοι δ' ἐλλείψει ἐπαρκῶν δυνάμεων νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἐπιβουλὴν, ἐξέλεγον πρὸς ἐπίθεσιν τὸν χρόνον καθ' ὃν αἰστάσεις ἠλάττουν, ἢ καὶ παρέλυον, τὴν δύναμιν τῶν κατόχων τῆς εὐφορωτάτης γῆς. Κατ' ἀφορτέρας δὲ τὰς περιπτώσεις ταύτας, στάσεων καὶ πολέμων, ἐπήρχετο μείωσις τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως διὰ τοῦ φρόνου κατοίκων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν δυνατῶν ἐκ τῶν ἐκπιπτόντων.

Ἡ ἑτέρα τῶν ἀποδείξεων, περὶ ὧν ἐλέχθη ἀνωτέρω, οὕσα ἔμμεσος προέρεται ἀπὸ χωράς μετ' ἀφόρου ἐδάφους, οὕτω δὲ λέγεται ὅτι « τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον διὰ τὸ λεπτόγεων ἀστασίαστον οὖσαν ἄνθρωποι ὥκουν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ »².

Ἀναλύοντες τὰ τῆς ἀποδείξεως ταύτης καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ περὶ τῆς εὐφορωτάτης γῆς ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν, τὸ μὲν ὅτι διὰ τὴν ἀφορίαν τῆς γῆς δὲν ὑπῆρχον μεγάλοι γεωκτίμονες, οἵτινες θὰ ἐπεδίωκον διὰ στάσεων νὰ καταλάβωσι τὴν ἀρχήν, τὸ δὲ ὅτι οἱ γείτονες ἀφόρων ἐδαφῶν δὲν ἔτρεφον ἐπιβουλὰς, ἀφ' ὧν ἡδύνατο νὰ προέλθῃ πόλεμος. Κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοὺς κατοίκους ἀφόρων ἐδαφῶν δὲν ἐπήρχετο φθορὰ τῶν κατοίκων ἕνεκα πολέμων καὶ στάσεων. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν αὐτοχθόνων ἠΐξεαν κατὰ νόμον φυσικόν, ὡς δεικνύει ἡ Ἀττικὴ, περὶ ἧς ὁ

1. Αὐτόθι, 2. 3 - 6.

2. Ὁ Σχολιαστὴς, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἄλλοι (Porro, Arnold, Owen) τὴν φράσιν « ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον » ἐρμηνεύουσιν « ἐξ ἀρχῆς ». Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη, ἐξισοῦσα ἀτόπως τὸ πλείστον μέρος τοῦ νοουμένου χρόνου πρὸς τὸν ὅλον χρόνον, προκαλεῖ καὶ ἀντίφασιν πρὸς ὅσα λέγει ὁ Θουκυδίδης ἀλλαχοῦ (Π. 15. 1) περὶ Εὐμόλπου καὶ Ἐρεχθίδος, ἀφοῦ ταῦτα ἀντίκεινται εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἦτο « ἐξ ἀρχῆς » ἀστασίαστος. Ἐξ ἄλλου προτείνεται καὶ ὅτι ἡ μετοχὴ οὕσαν, φερόμενὴ μετὰ τοῦ « ἐκ τοῦ » ἐτέθη ἀντὶ τοῦ εἶναι, « ἐκ τοῦ εἶναι ».

Θουκυδίδης λέγει, ὅτι εἶχεν ἀποβῆ μεγάλη ἀπὸ παλαιοῦ χρόνου¹. Εἰς τὴν κατὰ ταῦτα γινομένην αὔξησιν τῆς πόλεως προσετέθη καὶ ἄλλη προερχομένη ἔξωθεν, διότι «οἱ πολέμοι ἢ στάσεις ἐκπύκνουντες παρ' Ἀθηναίους οἱ δυνατώτατοι ὡς βέβαιοι ὄν ἀνεχώρουν, καὶ πολῖται γιγνόμενοι εὐθύς ἀπὸ παλαιοῦ μεῖζω ἔτι ἐποίησαν πλήθει ἀνθρώπων τὴν πόλιν». Ἐκφράζων δ' ἐν συνεχείᾳ ὁ Θουκυδίδης τὴν κρίσιν αὐτοῦ περὶ τῆς ἀξίας, ἣν ἔχει ἡ ἀπόδειξις αὕτη, λέγει τὰ ἑξῆς: «καὶ παράδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα μὴ ὁμοίως αὐξηθῆναι»². Παρέχεται δὲ κατὰ τινὰ τρόπον καὶ τὸ μέτρον αὐξήσεως τῆς Ἀττικῆς, ἀφοῦ ἡ αὔξησις αὕτη καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσα ἀνεπάρκεια τῆς γῆς διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ἠδῆ μὲν πλεθυσμοῦ, φέρονται ὡς αἰτία, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἰδρῦθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀποικίαι ἐν Ἰωνίᾳ.

Μετὰ ταῦτα ὁ Θουκυδίδης διαπιστοῖ «τῶν παλαιῶν τὴν ἀσθένειαν» καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πρὸ τῶν Τρωικῶν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας δὲν εἶχον ἀναλαβεῖ κοινὴν τινα ἐνέργειαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο διὰ τῆς κοινῆς προσπάθειας νὰ ἀποδώσῃ ἔργον ἀξιόλογον. Θέλων δὲ νὰ ἐξάσῃ τὴν ἐπίδρασιν, ἣν εἶχεν ἡ ἀνά-

1. Ὅτι κατὰ Θουκυδίδην ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἦτο μεγάλη ἀπὸ παλαιοῦ χρόνου, προκύπτει ἀπὸ τοῦ «εὐθύς ἀπὸ παλαιοῦ μεῖζω ἔτι ἐποίησαν». Ἀκριβῆς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρειται, δὲν εἶναι δυνατός, ἐνῷ ἐξ ἄλλου τὸ μέγεθος τῆς πόλεως νοεῖται ὡς ἀποτέλεσμα συγκρίσεως πλεθυσμοῦ. Ἄλλος τρόπος συγκρίσεως τοῦ μεγέθους δύο πόλεων εἶναι ὁ λαμβάνων ὡς βᾶσιν τὴν παραγωγὴν τῆς γῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας προσδιορίζεται τὸ ἀνώτατον τοῦ πλεθυσμοῦ ἐκάστης πόλεως ὄριον, τὸ ὅποῖον ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς εἶναι μέγα.

2. Αὐτότι 2. 6. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου τούτου πολλοὶ συζητήσεις ἐγένοντο (ἴδ. Göller, Nicklin, Owen, Gomme, κ.ἄ.). Δεχόμενοι ὅτι ἡ σειρὰ τοῦ λόγου ἔχει οὕτω, «καὶ τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι παράδειγμα διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα μὴ ὁμοίως αὐξηθῆναι», παρατηροῦμεν εἰτα περὶ τῶν ἐπὶ μέρους τὰ ἑξῆς: «τόδε τοῦ λόγου» εἶναι μόνον τὸ εὐθύς ἀνωτέρω φερόμενον «τὴν γοῦν Ἀττικὴν... οἱ αὐτοὶ αἰεὶ». Διὰ τῆς λέξεως παράδειγμα δὲν δηλοῦται δεῖγμα εἰλημμένον ἀπὸ συνόλου ὁμοειδῶν. Ὁρθῶς δέ, διότι ἡ Ἀττικὴ, ἥτις λαμβάνεται ὡς παράδειγμα, δὲν εἶναι, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους, ὁμοειδὴς πρὸς τὰς προαναφερομένας χώρας. Ὅθεν ἡ λέξις δηλοῖ ὅτι καὶ τὰ συνθετικὰ αὐτῆς, παρά-δειγμα, ἀπόδειξις ἀπὸ τοῦ πλαγίου, ἀπόδειξις ἐμμεσον, προερχομένην μὲν ἀπὸ περιπτώσεως μὴ ὁμοειδοῦς πρὸς τὰ πρὸ αὐτῆς, χρησιμοποιομένην δέ, ἵνα δειχθῇ καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὅτι τὰ αἰτία τῆς μὴ αὐξήσεως τῶν ἄλλων πόλεων προσδιορισθῆσαν πρῶτον ὁρθῶς. Ἀπὸ τοῦ «ἐς τὰ ἄλλα» ὁ Σχολιαστὴς σημειοῦται «ἐς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ ἄλλα αὐτῆς μέρη», ἅτινα εἶναι τὰ μὴ ἔχοντα εὐφορώτατον ἔδαφος. Διὰ τοῦ «μὴ ὁμοίως αὐξηθῆναι» ἐκφέρεται συμπέρασμα, ὅπερ προκύπτει ἀπὸ τῆς συγκρίσεως αὐξήσεων, ἐπελθουσῶν τὸ μὲν εἰς πόλεις μετ' εὐφορωτάτου ἐδάφους, τὸ δὲ εἰς πόλεις μετ' ἀγόνου ἐδάφους. Κατὰ τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο, ἡ αὔξησις ἀπέβη ἄνιστος, ἥτοι αἱ μὲν τῶν ἀνωτέρω πόλεων ἠδῆ ἦσαν ἥττον τῶν δὲ «διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα».

πτυξίς τῶν θαλασσίων ἐπικοινωνιῶν, λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες τὴν εἰς Τροίαν ἐκστρατεῖαν «θαλάσση ἤδη πλείω χρώμενοι ξυνεξῆλθον». Ταῦτα ὅμως ἐγείρουσι τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπῆλθεν ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐπικοινωνιῶν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ὁ ἱστορικὸς ἀνατρέπει εἰς τοὺς χρόνους τῆς πειρατείας καὶ τῆς θαλασσοκρατίας τοῦ Μίνως¹ καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἰδρυσιν ἰσχυρῶν πόλεων κατὰ τὰ παράλια. Ἵνα δὲ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὴν συνένανσιν πόλεων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἰσχυροτέρας, λέγει τὰ ἐξῆς. «ἐπιέμενοι γὰρ τῶν κερδῶν οἳ τε ἥσους ὑπέμενον τὴν τῶν κρεισσόνων δουλείαν, οἳ τε δυνατότεροι περιουσίας ἔχοντες προσεποιούντο ὑπηκόους τὰς ἐλάσσους πόλεις. καὶ ἐν τούτῳ τῷ τρόπῳ μᾶλλον ἤδη ὄντες ὕστερον χρόνῳ ἐπὶ Τροίαν ἐστράτευσαν»². Κατ' ἀκολουθίαν πρὸς ταῦτα, ἅτινα ἐπιβεβαιούνται καὶ διὰ τῆς κατισχύσεως τοῦ Πέλοπος ἐν Πελοποννήσῳ, συνάγεται περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος «ναυτικῶν τε ἅμα ἐπὶ πλεόντων ἄλλων ἰσχύσεως, τὴν στρατείαν οὐ χάριτι τὸ πλεόν ἢ φόβῳ ξυναγαγὼν ποιήσασθαι»³. Ἀλλά, δύνανται τὰ παρ' Ὀμήρῳ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τεκμήρια τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος; Καὶ ἦτο δυνατόν πόλις μικρὰ εἰς ἔκτασιν, αἱ Μυκῆναι, νὰ ἡγῆται τῶν συνεκστρατευσάντων εἰς Τροίαν; Παρεῖχον δὲ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην αἱ μετέχουσαι πόλεις, καὶ εἰδικώτερον αἱ Μυκῆναι, τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφερόμενον ἀριθμὸν πλοίων;

Ὁ Θουκυδίδης, ἵνα προλάβῃ τοιαύτας ἀντιρροήσεις καὶ ἀμφιβολίας, λέγει τὰ ἐξῆς. «Καὶ ὅτι μὲν Μυκῆναι μικρὸν ἦν, ἢ εἴ τι τῶν τότε πόλισμα νῦν μὴ ἀξιόχρεον δοκεῖ εἶναι, οὐκ ἀκριβεῖς ἂν τις σημείψω χρώμενος ἀπιστοίῃ μὴ γενέσθαι τὸν στόλον τοσοῦτον ὅσον οἳ τε ποιηταὶ εἰρήκασιν καὶ ὁ λόγος κατέχει»⁴.

1. Αὐτόθι 4. Ὁ μόνος τρόπος, ὅπως ἀρυσθῶμεν ἀπὸ τοῦ μορίου γὰρ («Μίνως γὰρ») ἔννοιάν τινα, εἶναι νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, σπεύδων κατὰ τὴν πρόχειρον καταγραφὴν τῶν σκέψεων, παρέλιπε νὰ γράψῃ πρὸ τῆς ἀνωτέρω φράσεως ὅτι «ἐχρῶντο δὲ τῇ θαλάσῃ καὶ πρότερον», ἢ ἄλλο τι ἀφορῶν εἰς τὴν χρῆσιν τῆς θαλάσσης. Ἵνα δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπεξεργασίας ἔχη τι, ὅπερ θὰ ὑπεμύνησκε τὴν παράλειψιν καὶ θὰ ὑπεδείκνυε τὴν συμπλήρωσιν, ἥτις ἔδει νὰ γίνῃ εἰς τὸ ὑποτύπωμα, ἔγραψε μετὰ τὰ παραλειφθέντα, ὅτι «Μίνως γὰρ παλαιάτατος, κ.τ.λ.».

2. Αὐτόθι 8. 3.

3. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. 9 χωρίου, «Ἀγαμέμνων τέ μοι δοκεῖ, κ.τ.λ.» ἐπαναλαμβάνεται ἐν μέρει καὶ κατωτέρω, ἐνθα φέρεται «ἃ μοι δοκεῖ Ἀγαμέμνων, κ.τ.λ.». Τοιαῦτα ἐπαναλήψεις ἀπαντῶσι καὶ ἄλλαι, ὡς αἱ ἐξῆς. «Δηλοῖ δέ μοι... ἐργασαμένη ἡ Ἑλλάς» (αὐτόθι 3. 1) καὶ «οἱ δ' οὖν ὡς ἑκαστοί... ἀθρόοι ἐπραξαν» (αὐτόθι 3. 4) «Τῶν δὲ πόλεων... τείχεσιν ἐκτίζοντο» (αὐτόθι 7) καὶ «πλωιμώτερά ἐγένετο... ἐαυτῶν γιγνόμενοι» (αὐτόθι 8. 2-3). Καὶ ὅσα φέρονται περὶ προσσχόντων (αὐτόθι 15. 1) εὑρηνται ἐν μέρει καὶ αὐτόθι 4, 5. 1, καὶ 8. 2. Δεικνύουσι δὲ αἱ ἐπαναλήψεις αὗται, ὅτι ὁ λόγος, ὑποτυπωθεὶς τότε, δὲν ἔτυχεν εἰς τὴν συνήθειον ἐπεξεργασίας.

4. Αὐτόθι 10. 1. Πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου τούτου παρατηρητέα τὰ ἐξῆς. Διὰ τοῦ μικροῦν δηλοῦται εἰδικῶς ὁ περιορισμένος

Πρὸς ἀποδείξειν δὲ τούτων προσάγει δύο ὑποθετικὰς περιπτώσεις, αἵτινες εἶναι εἰλημμένοι ἢ μὲν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, ἢ δὲ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ ἱστορικός, ὡς ἀπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ προκύπτει, θεωρεῖ τὴν δύναμιν πόλεως τινος ὡς συνάρτημα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἀπὸ τῆς οὗτω δὲ συναρτωμένης δυνάμεως, ἥτις ἔχει ὕλικήν τὴν μορφήν, προέρχεται διὰ τῆς δοθῆς διαχειρίσεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ ἐπὶ ἄλλων πόλεων. Ἐξετάζοντες βάσει ἱστορικῶν πληροφοριῶν τὴν παλαιὰν δύναμιν πόλεως τινος, εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητήσωμεν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τὴν ἀκρίβειαν τῶν παραδεδομένων πληροφοριῶν, αἵτινες, διὰ τὴν φύσιν αὐτῶν, δὲν παρέχουσι βεβαίαις ἀποδείξεις. Κατ' ἀκολοιυῖαν δὲ δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶχε τὴν ὑπὸ τῶν εἰρημένων πληροφοριῶν δηλουμένην ὕλικήν δύναμιν καὶ πολιτικὴν ἐπιρροήν. Ἐὰν ὅμως ἔχῃσι διασωθῇ ὕλικαι ἀποδείξεις, προσερχόμεναι « ἀπὸ τῆς φανεραῆς ὄψεως τῆς πόλεως », δὲν εἶναι μὲν δυνατὴ ὀλικὴ ἀμφισβήτησις, ἀλλ' ἡ στάθμισις τῶν ὕλικῶν τούτων ἀποδείξεων καὶ ὁ βάσει αὐτῶν προσδιορισμὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς πόλεως δέον νὰ γίνωσι μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Τοῦτο προτιθέμενος νὰ δεῖξῃ ὁ Θουκυδίδης, προσάγει τὰς προειρημένας δύο ἀποδείξεις, ὧν ἡ ὑποθετικὴ βᾶσις συναποτελεῖται ἐκ τριῶν μερῶν, αἵτινα εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ πόλις εἶναι ἐρημος κατοίκων, β) τὰ ἱερὰ τῆς πόλεως σφύζονται ἀκέραια, καὶ γ) πάντα τὰ λοιπὰ οἰκοδομήματα κατὰκνινται εἰς ἐρείπια, μόνον δὲ μάρτυρες παραμένουσιν αἱ θεμελιώσεις, ἐφ' ὧν ταῦτα ἴσταντο πρὸ τῆς κατερείπσεως.

Τὰ τρία ταῦτα μέρη εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰλημμένα ἀπὸ τῆς ὄψεως τῶν Μυκηνῶν¹, καθ' οὓς χρόνους ἔγραφεν ὁ Θουκυδίδης, συνετέθησαν δὲ διὰ τὴν ἀποτελέσειν βάσεως κοινῇ δι' ἀμφοτέρους τὰς ὑποθετικὰς περιπτώσεις οὐχὶ τυχαίως. Οὕτω τὸ πρῶτον μέρος δηλοῖ, ὅτι ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ πληθυσμοῦ,

ἀριθμὸς τῶν οἰκοδομημάτων, αἵτινα ἀποτελοῦσιν ἔνδειξιν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνωκισμένων ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ Ἀγομέμονος. Διὰ τοῦ « εἴ τι τῶν τότε πόλιμα » νοεῖται ἐιδικώτερον πόλις τις ἐκ τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸν κατάλογον τῶν νεῶν τοῦ Ὀμήρου. Εἶτα τὸ ἀξιόχρεον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑπὸ τινος τῶν ἀποδιδωμένων εἰς αὐτὸ γενικῶν ἐννοιῶν (ἴδ. Göller, Owen, Gomme, καὶ Liddell - Scott, Greek - English Lexicon, νέα ἔκδοσις, λ. ἀξιόχρεως), ἀλλὰ ὑπὸ ἐιδικῇ σημασίᾳ, προκύπτουσαν κατὰ τὰ ἑξῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παλαιῶν οἰκοδομημάτων πόλεως τινος, ἐκ τῶν μετασχουσῶν τῆς ἐκστρατείας εἰς Τροίαν, καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ Θουκυδίδης, ἀπετέλει τὸ μόνον ἀπὸ τῶν πραγμάτων δείγμα περὶ τῆς παλαιᾶς δυνάμεως τῆς πόλεως αὐτῆς. Βάσει τοῦ δείγματος τούτου γίνεται ὁ ἐλέγχος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, αἵτινα καθ' Ὁμήρον παρέσχεν ἡ πόλις αὕτη. Ἐὰν δ' ἐκ τοῦ ἐλέγχου τούτου προκύψῃ, ὅτι ἡ πόλις ἡδύνατο νὰ παράσχη τότε τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφερόμενον ἀριθμὸν πλοίων, ἡ πόλις αὕτη ἀποδεικνύεται, μόνον δὲ κατὰ τοῦτο, ἀξιόχρεως.

1. Περὶ τῆς ὄψεως τῶν Μυκηνῶν, ἴδ. Διόδ. Σικελ. XI. 65 καὶ Στράβ. VIII. 372.

ἥτις συντελεῖ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ὑλικῆς δυνάμεως τῆς πόλεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἀμέσως ἀπὸ τῶν κατοίκων, ἀφοῦ ἡ πόλις εἶναι ἔρημος κατοίκων. Τὸ δεύτερον μέρος ἐπιτρέπει, ὅπως ἀπὸ τῶν σφζομένων ἱερῶν κρίνωμεν περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἥτις συμβάλλεται κατὰ πάσας τὰς περιπτώσεις εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ὑλικῆς δυνάμεως. Ὁ κρίσις ὅμως αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι πάντοτε ἀσφαλής, διότι, ὡς ὁ Θουκυδίδης ἐμμέσως παρατηρεῖ, οὐχὶ πᾶσαι αἱ πόλεις ἐπεδίδοντο μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου εἰς τὴν ἰδρυσιν ἱερῶν καὶ εἰς πολυτελεῖς κατασκευάς¹. Εἰς τὴν παρατήρησιν δὲ ταύτην δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλην, ὅτι δηλαδὴ τὰ ἱερὰ καὶ αἱ πολυτελεῖς κατασκευαὶ μαρτυροῦσι μὲν περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὁ βαθμὸς ὅμως οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένοντο τὰ ἔργα ταῦτα, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν χρόνον τῆς ὑποτιθεμένης ἐρημώσεως καὶ κατερειπώσεως τῆς πόλεως. Τὸ τρίτον μέρος τῆς ὑποθετικῆς βάσεως παρέχει διὰ τῶν σφζομένων θεμελιώσεων δείγματα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκιῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Αἱ εἰκασταὶ ὅμως αὗται, κατὰ τὴν ἔμμεσον παρατήρησιν τοῦ Θουκυδίδου², δὲν εἶναι πάντοτε εὐλογοί, διότι ἄλλων μὲν πόλεων οἱ πολῖται εἶχον συνοικισθῆ μᾶλλον, ἄλλων δὲ ἥττον. Ἀλλὰ καὶ τι ἄλλο δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι τελείως ἀπίθανος ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν τινὲς τῶν θεμελιώσεων ἀνήκουσιν εἰς οἰκίας καταστροφείας ἢ ἐγκαταλειφθείσας πρὸ τῆς ὑποτιθεμένης ἐρημώσεως καὶ κατερειπώσεως. Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ὁ συνυπολογισμὸς τῶν θεμελιώσεων τούτων μετ' ἐκείνων, αἵτινες εἶναι πράγματι λείψανα τῆς ὑποθετικῆς καταστροφῆς καὶ κατφεοῦντο μέχρις οὗ κατεστράφησαν, θὰ ἀγάγῃ εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τοῦ πληθυσμοῦ, ὃν εἶχεν ἡ πόλις εὐθὺς πρὸ τῆς καταστροφῆς.

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέτασιν τῆς λογικῆς ἀρχῆς, ἥτις διέπει τὰς δύο ὑποθετικὰς περιπτώσεις, δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀμφισβητεῖ, ὅτι ἡ ὄψις κατερειπωθείσης πόλεως παρέχει τεκμήρια ἀπὸ τῶν ὁποίων, ἐλλείψει ἄλλων, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ὅσον οἶόν τε ἀκριβέστερον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως. Προτιθέμενος ὅμως νὰ δείξῃ, ὅτι τὰ τεκμήρια ταῦτα ἄγουσιν ἐνίοτε εἰς πλάνας, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἡ δύναμις πόλεως τίνος παρίσταται ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα τῆς πραγματικῆς, προσάγει τὰς δύο ὡς ἄνω ὑποθετικὰς περιπτώσεις. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ δύναμις τῶν Λακεδαιμονίων δύναται νὰ νομισθῇ κατωτέρα τῆς πραγματικῆς, ἐνῶ οὗτοι « Πελοποννήσου τῶν πέντε τὰς δύο μοῖρας νέμονται τῆς τε ξυμπάσης ἡγοῦνται καὶ τῶν ἑξω ξυμμάχων πολλῶν »³. Ἀπὸ δὲ τῆς

1. Αὐτόθι 10. 2 « οὔτε ἱεροῖς καὶ κατασκευαῖς πολυτελεσί χρησαμένης ».

2. Αὐτόθι 10. 2 « οὔτε ξυνοικισθείσης πόλεως, κ.τ.λ. ».

3. Ἐπειδὴ τὸ χωρίον χρησιμοποιεῖται καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου,

ἐτέρας ὑποθετικῆς περιπτώσεως, τῆς ἀφορώσεως εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, δύναται τις νὰ εἰκάσῃ περὶ διπλασίας δυνάμεως « ἢ ἔστιν »¹.

Ἀποδεχόμενος οὕτω ὁ Θουκυδίδης, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπλευσαν εἰς Τροίαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡς ἰσχυροτέρου, παρέχοντες δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερόμενα 1.200 πλοῖα, κρίνει εἰτα « τὴν στρατείαν ἐκείνην μεγίστην μὲν γενέσθαι τῶν πρὸ αὐτῆς, λειπομένην δὲ τῶν νῦν, τῇ Ὁμήρου αὐτὸ ποιήσει εἴ τι χορὴ κἀνταῦθα πιστεύειν »². Ἵνα δὲ ἀποδείξῃ ταῦτα, ἐξετάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν στρατευσάντων εἰς Τροίαν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας, συνάπτων ταῦτα πρὸς ὄρους οἰκονομικούς. Οὕτω ὑπολογίζει δι' ἑκαστον πλοῖον 85 ἄνδρας, μεθ' ὃ τὸ σύνολον τῶν ἀποβιβασθέντων εἰς Τροίαν Ἑλλήνων ἀνέρχεται εἰς 102.000. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν φαίνεται ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων, αἵτινες μετέσχον τῆς ἐκστρατείας, ὁ ἱστορικὸς λέγει ὅτι « αἷτιον δ' ἦν οὐχ ἡ ὀλιγανθρωπία τοσοῦτον ὅσον ἡ ἀχρηματία. τῆς γὰρ τροφῆς ἀπορία τὸν τε στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον καὶ ὅσον ἡλπιζον αὐτόθεν πολεμοῦντα βιοτεύσειν, κ.τ.λ. »³. Ἄλλα, προκειμένης ἀξιολογήσεως τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὁ ὡς ἄνω ἀριθμὸς 102.000 δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς ἔχει, διότι οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὴν μάχην τῆς ἀποβάσεως,

καθ' ὃν ὁ Θουκυδίδης ἔγραψε τὸ προοίμιον, παρατηρητέον ὅτι ἀπὸ τοῦ πρώτου μέρους αὐτοῦ οὐδεμία ἐνδειξις δύναται νὰ προκύψῃ. διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνέμοντο τὰς δύο μοίρας, τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, κατὰ τε τὸν χρόνον τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου (421 π.Χ.) καὶ μετὰ τὸ 404 π.Χ. ἔτος. Εἴτα ἡ ἐννοια τῆς φράσεως « τῆς τε ξυμπάσης ἡγοῦνται » δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου (ἴδ. Θουκ. V. 27 κ. ἐξ., 78 κ. ἐξ.). Καὶ ἡ ἡγεσία δὲ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπὶ πολλῶν ἐκ « τῶν ἔξω ξυμπάγων » συνέβη μᾶλλον μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

1. Αὐτόθι 10. 2. Καὶ τοῦτο τὸ χωρίον χρησιμοποιεῖται διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη τὸ προοίμιον. Συνάγουσι δὲ ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι ἐγράφη ἄλλοι μὲν κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου, ἄλλοι δὲ μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ὅλου, τοῦ εἰκοσιεπταετοῦς, πολέμου.

Ὡς παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω, κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς δευτέρας ὑποθετικῆς περιπτώσεως, ἡ δυνάμις πόλεως τινος δὲν ἔχει σταθεράν σχέσιν πρὸς τὰ « ἱερὰ καὶ τῆς κατασκευῆς τὰ ἐδάφη », ἀλλὰ ποικίλλουσιν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ ἀπὸ χρόνου εἰς χρόνον. Πιθανόν εἶναι, ὅτι τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου κριτήρια ταῦτα παρίσταν κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν διπλασίαν « ἢ ἔστιν », ὁπότε θὰ ἡδύνατο νὰ προταθῇ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ χωρίον ἐγράφη κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου. Πιθανὸν δὲ καὶ ὅτι τὰ αὐτὰ κριτήρια παρίσταν κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου τῶν Ἀθηνῶν, οἷα πράγματι ἦτο, ὁπότε τοῦτο τοῦ προοιμίου δέον ἀναμφιβόλως νὰ ἔχη γραφῇ εἰς χρόνον, καθ' ὃν ἡ εἰρημένη δύναμις εἶχε μειωθῇ κατὰ τὸ ἥμισυ. Περὶ οὐδετέρας ὁμως τῶν δύο τούτων πιθανότητων δυνάμεθα ἀποδεδειγμένως νὰ εἰπωμεν, ὅτι εἶναι ἐπικρατεστέρα.

2. Αὐτόθι 10. 3.

3. Αὐτόθι 11. 1.

κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνίκησαν¹, « φαίνονται δ' οὐδ' ἐνταῦθα πάση τῇ δυνάμει χρησάμενοι, ἀλλὰ πρὸς γεωργίαν τῆς Χερσονήσου τραπούμενοι καὶ ληστείαν τῆς τροφῆς ἀπορίᾳ. ἢ καὶ μᾶλλον οἱ Τρῶες αὐτῶν διεσπαρμένων τὰ δέκα ἔτη ἀντείχον βίᾳ τοῖς αἰεὶ ὑπολειπομένοις ἀντίπαλοι ὄντες »². Οὐ μόνον δὲ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνδρῶν συμβαίνει τοῦτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς διαρκείας τοῦ πολέμου, τῶν δέκα ἔτῶν· διότι, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, « περιουσίαν δὲ εἰ ἦλθον ἔχοντες τροφῆς καὶ ὄντες ἀθρόοι ἄνευ ληστείας καὶ γεωργίας ξυνεχῶς τὸν πόλεμον διέφερον, ὁρδίως ἂν μάχῃ κρατοῦντες εἶλον, οἳ γε καὶ οὐχ ἀθρόοι, ἀλλὰ μέρει τῷ αἰεὶ παρόντι ἀντείχον, πολιορκίᾳ δ' ἂν προσκαθεζόμενοι ἐν ἐλάσσονί τε χρόνῳ καὶ ἀπονώτερον τὴν Τροίαν εἶλον »³. « Οἱ δὲ

1. Ὁρθῶς ὁ Σχολιαστὴς σημειοῦται « μάχῃ τῇ τῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν ξηρὰν τῶν νεῶν, ἐν ἣ Πρωτεύσιλος πίπτει ». Βεβαιοῦται δὲ ἡ νίκη ἐκείνη διὰ τοῦ ὅτι ἄλλως « ἔρυμα τῷ στρατοπέδῳ οὐκ ἂν ἐτειχίσαντο ». Τὰ περὶ τοῦ ἐρύματος συνάπτονται ὑπὸ τινων πρὸς τὰ παρ' Ὀμήρῳ φερόμενα (Ἰλ. Η 337, 436). Τὸ χωρίον ὁμως τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἐπιτρέπει τοιαύτην σύνοψιν. Τὸ ἔρυμα προσάγεται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὡς ἀπόδειξις, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἀφικόμενοι, ἐπομένως δὲ ἡ ἀφίξις αὐτῶν καὶ ἡ νίκη διεδέχθησαν χρονικῶς ἡ μὲν τὴν δὲ συντόμως. Ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μέρος τῶν Ἑλλήνων ἐτράπη εἰς ληστείαν καὶ γεωργίαν, εἶναι φανερόν ὅτι οἱ ὑπολειφθέντες εἶχον ἀνάγκην ἀναπληρώσεως τῆς ἀμυντικῆς συμβολῆς τῶν ἀπόντων δι' ἔργου, οἷον τὸ ἔρυμα.

2. Αὐτόθι 11. 1. Ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ χωρίου χρησις τοῦ συνδέσμου δὲ φαίνεται περιττὴ καὶ ἄτοπος. Ἐξ ἄλλου ἡ σημασία τοῦ ἐνταῦθα δύναται νὰ εἶναι καὶ χρονική, τότε. Λέγει δὲ ὁ Θουκυδίδης « οὐδ' ἐνταῦθα » διότι καὶ πρότερον οἱ Ἕλληνες, ὅτε ἀπέπλευσαν ἐξ Ἑλλάδος, δὲν εἶχον χρησιμοποιοῦσαι τὸ σύνολον τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν διέθετον εἰς ἄνδρας, ἴδ' αὐτόθι 10. 5 « οὐ πολλοὶ φαίνονται ἐλθόντες » καὶ αὐτόθι 11. 1 « τόν τε στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον ».

3. Αὐτόθι 11. 2. Ἡ ἐννοια τοῦ χωρίου τούτου ἔχει ἀνεπτυγμένη οὕτω: Ἄν οἱ Ἕλληνες ἤρχοντο εἰς Τροίαν κομίζοντες ἀποθέματα τροφῶν καὶ ἂν διεξῆγον τὸν πόλεμον συνεχῶς καὶ μεθ' ὁλοκλήρου τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπιδίδωνται ἐν μέρει εἰς ληστείαν καὶ γεωργίαν, τὰ πράγματα θὰ ἐξελλίσσοντο κατὰ τὸν ἕτερον τῶν ἀκολουθῶν τρόπων. Κατὰ τὸν μὲν, ἂν οἱ Τρῶες ἀπεφάσιζον νὰ ἀντιμετωπίσωσι τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, οἱ Ἕλληνες θὰ ἐνίκων αὐτοὺς εὐκόλως εἰς τινα τῶν μαχῶν, ἀφοῦ οὗτοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ ἐκείστοτε παρόντος εἰς τὸ Τρωικὸν πεδίον μέρους αὐτῶν, ἀντείχον εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τρώων. Νικῶντες δὲ αὐτοὺς εὐκόλως εἰς τινα τῶν μαχῶν, εἶτα θὰ κατελάμβανον τὴν Τροίαν, ἀφοῦ οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῆς θὰ εἶχον ἡττηθῇ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Κατὰ τὸν ἕτερον τρόπον ἐξελλίξεως τῶν πραγμάτων, ἂν οἱ Τρῶες ἀπεφάσιζον νὰ μὴ κατελάβωσιν εἰς τὴν πεδιάδα, ἀλλ' ἀμυνθῶσιν ἀπὸ τῶν τευχῶν τῆς πόλεως, οἱ Ἕλληνες, πολιορκοῦντες αὐτοὺς ἀθρόοι, ἄρα δὲ ἐμποδίζοντες οἰονδήποτε ἀνεφοδιασμὸν τῶν Τρώων εἰς τροφίμα, θὰ κατελάμβανον τὴν Τροίαν ἐντὸς χρόνου ἐλάσσονος τῶν δέκα ἔτῶν καὶ ἀπονώτερον.

Οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς γνώμης, ὅτι τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου ἐγρόφη ὡς προοίμιον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου, λέγουσι καὶ ὅτι ὁ Θουκυδίδης, περιορίζων ἐνταῦθα τὸν χρόνον, ὅστις ἀπητεῖτο πράγματι διὰ τὴν κατάλη-

ἀμφοτέρω τὰ προειρημένα, ἥτοι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκστρατευσάντων εἰς Τροίαν καὶ ἡ διάρκεια τοῦ πολέμου, δὲν συμβάλλονται κατὰ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀξίαν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ μεγέθους τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, τοῦτο ἀποδοτέον, κατὰ τὸν ἱστορικόν, εἰς τὴν ἀχρηματίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἀκολουθοῦσι τὰ μετὰ τὰ Τρωικά, ὅτε ἡ Ἑλλάς «ἐτι μετανίστατο τε καὶ κατακίετο, ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν ἀνέστησαν»¹. Εἰδικώτερον μνημονεύονται αὐτόθι ἡ ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Βοιωτίαν ἐγκατάστασις τῶν κληθέντων Βοιωτῶν, ἡ καθόδος τῶν Δωριέων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ ἵδρυσις ἀποικιῶν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Περαιτέρω εὐρηγνται τὰ περὶ ἐγκαθιδρύσεως εἰς πολλὰς πόλεις τυραννικῶν καθεστώτων²,

ψιν τῆς Τροίας, προτίθεται νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Ἀρχιδάμειος πόλεμος (431-421 π. Χ.) εἶναι μείζων τοῦ Τρωικοῦ. Δέον ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν εἰς ταῦτα, ὅτι ἡ διάρκεια πολέμου τινὸς δὲν ἀποτελεῖ τὸ μόνον κριτήριον περὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Θουκυδίδης καὶ χωρὶς τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀπαιτηθέντος διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Τροίας χρόνου, θὰ ἠδύνατο νὰ κρίνῃ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ὡς «λειπομένην δὲ τῶν νῦν» (αὐτόθι 10. 4). Τοῦτο δὲ πράττει κατωτέρω λέγων, ὅτι τὸ Μηδικόν, ὅπερ «δυοὶν ναυμαχίαιν καὶ πεζομαχίαιν ταχέϊαν τὴν κρίσιν ἔσχε», ὅμως ἦτο μείζων τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἅρα δὲ μείζων καὶ τοῦ ἐπὶ δέκα ἔτη διαρκέσαντος Τρωικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ καὶ τι ἄλλο. Ἄν ὁ Θουκυδίδης εἶχε, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν, ἀποδείξει ἐν τῷ προοίμῳ τούτῳ, ὅτι ὁ Ἀρχιδάμειος πόλεμος ἦτο μείζων τοῦ ἄλλου δεκαετοῦς πολέμου, τοῦ Τρωικοῦ, δὲν θὰ ἐπεδιώκων εἰτα μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς νὰ ὑπολογίσῃ τὰ ἔτη τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου ὡς ἔτη πολέμου (V. 26).

1. Αὐτόθι 12. 1. Εἰς τὰ δύο μέρη τοῦ χωρίου τούτου ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἐννοιῶν. Οὕτω, εἰς μὲν τὸ μετανίστατο ἀντιστοιχεῖ τὸ «μὴ ἡσυχάσασαν», διότι αἱ μεταναστάσεις εἶναι ἀποτελέσματα ἡ δειγμα τοῦ μὴ ἡσυχάζειν. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἡ ἀρνησις μὴ ἀνήκει εἰς τὴν μετοχὴν ἡσυχάσασαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἀπαρέμφατον αὐξήθηναί. Εἰς δὲ τὸ κατακίετο ἀντιστοιχεῖ τὸ αὐξήθηναί, διότι ἡ κατόικισις, ἡ ἵδρυσις νέων πόλεων, ἀποτελεῖ αὐξήσιν τῆς Ἑλλάδος.

2. Αὐτόθι 13. 1. «Δυνατοτέρας δὲ γιγνομένης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν χρημάτων τὴν κτήσιν ἐτι μάλλον ἡ πρότερον ποιουμένης τὰ πολλὰ τυραννίδες ἐν ταῖς πόλεσι καθίσταντο, τῶν προσόδων μειζόνων γιγνομένων (πρότερον δὲ ἦσαν ἐπὶ ῥητοῖς γέραςι πατρικαὶ βασιλείαι), ναυτικά τε ἐξηρτύετο ἡ Ἑλλάς, κ.τ.λ.». Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ σημασία τῆς λέξεως προσόδων προκύπτει καὶ ἄλλοθεν (αὐτόθι 13. 5 «δυνατὴν ἔσχον χρημάτων προσόδων τὴν πόλιν») Ὁρθῶς δὲ παρατηρεῖται ὑπὸ τοῦ Gomme καὶ ὅτι, ἐάν πρὸ τοῦ προσόδων προσθέσωμεν τὸν σύνδεσμον δέ, καὶ εἰτα μεταφέρωμεν τὴν φράσιν «τῶν δὲ προσόδων μειζόνων γιγνομένων» μετὰ τὴν παρένθεσιν, ἡ ἐννοία τοῦ χωρίου θὰ καταστῇ σαφέστερα. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ δεχθῶμεν τὴν ἄλλην παρατήρησιν τοῦ Gomme, ὅτι ἡ αὐξήσις τῶν προσόδων ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκαθιδρύσεως τυραννικῶν καθεστώτων, ἀπὸ τῶν ὁποίων προήλθεν ἰσχυρὰ κεντρικὴ ἐξουσία. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου γιγνομένη μνεία τῶν τυραννιῶν σκοπεῖ μόνον εἰς τὴν δῆλωσιν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἡ ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων προήλθε μέχρι τῆς βαθμίδος, εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ πρώται λέξεις τοῦ ἀνωτέρω χωρίου. Τὸ αὐτὸ ἄλλως πράττει ὁ ἱστορικός καὶ ἐν κεφ. 12, ἐνθα ἡ ἀναφερο-

εἶτα δὲ ἴδιος καὶ μακρὸς λόγος γίνεται περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἐξ οὗ προήλθε μάλιστα ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ πόλεις αὐταὶ δὲν ἀπετέλεσαν πολιτικὰς ἢ συμμαχικὰς ἐνώσεις καὶ δὲν ἀνέλαβον «ἐκδήμους στρατείας πολλὰ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ἐπ' ἄλλων καταστροφῇ»¹, οὕτε μεγάλοι πόλεμοι συνέβησαν οὐτε ταχεῖα τις αὔξησις δυνάμεως, διὰ τῆς ὑποταγῆς ξένων χωρῶν, ἐπῆλθεν. Ἀντιθέτως μάλιστα «ἐπεγένετο δὲ ἄλλοις τε ἄλλοθι κωλύματα μὴ αὐξηθῆναι καὶ Ἰωσι² προχωρησάντων ἐπὶ μέγα τῶν πραγμάτων Κύρος καὶ ἡ Περσικὴ βασιλεία Κροῖσον καθελοῦσα καὶ ὅσα ἐντὸς Ἑλλωσ ποταμοῦ πρὸς θάλασσαν ἐπεστράτευσεν καὶ τὰς ἐν τῇ ἡπείρῳ πόλεις ἐδοῦλυνεν, Δαρειὸς τε ὕστερον τῷ Φοινίκῳ ναυτικῷ κρατῶν καὶ τὰς νήσους»². Μετὰ

μένη βαθμὶς ἀναπτύξεως χρονολογεῖται διὰ τῆς ἐξ Ἀρνης μεταναστεύσεως τῶν Βοιωτῶν. Ὅτι δὲ οὐχὶ περὶ τῶν ὑπὸ τυραννίαν πόλεων λέγει μόνον, ἀλλὰ περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τέλει τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐπαναλαμβάνει τὸ ὑποκείμενον τοῦ λόγου γράφων «ἐξηρτύετο ἡ Ἑλλάς».

Τὸ ἱστορικὸν συμπέρασμα τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. 13 φερομένων εἶναι, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, ἣτις μέχρι τοῦ χρόνου τούτου περιορίζετο εἰς τοὺς κατακτητὰς, ὡς οἱ Δωριεῖς, ἐξετάθη εἶτα καὶ ἐπὶ τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς χώρας. Τὸ αὐτὸ ἤρχισε νὰ συμβαίνει καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἣτις μέχρι τότε εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν βασιλέων καὶ τῶν εὐγενῶν. Ἄν δὲ κατὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἡ ἐξουσία περιήλθεν εἰς χεῖρας τυράννων, αἱ τυραννίαι δὲν ἦσαν φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς μεταβολῆς, ἀλλὰ ἐπιπλοκή τις, ἐπισυμβάσα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεταβολῆς.

1. Αὐτόθι 15. 2.

2. Αὐτόθι 16. Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο περὶ τῆς στίξεως, ἃρα δὲ καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου τούτου. Ἐάν, ἀκολουθοῦντες εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἐκδοτῶν, θέσωμεν κόμμα ἢ στιγμὴν μετὰ τὸ ἀπαρέμφατον αὐξηθῆναι, λύομεν ἀτόπως τὴν διὰ τοῦ τε- καὶ εἰσαγομένην ἐν ἀρχῇ τοῦ χωρίου σύνδεσιν τῶν ἐννοιῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ πρόθεσις ἐπὶ συνετέθη μετὰ τοῦ ῥήματος εἰς ἀποτελέσιν τοῦ ἐπεγένετο, ἵνα δηλωθῇ ὅτι εἰς τὰ αὐτόθι 15 ἀναφερόμενα κωλύματα προστετέθησαν καὶ ἄλλα. Ἀπὸ δὲ τοῦ «μὴ αὐξηθῆναι» δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδόλως πρὸ τούτου εἶχον αὐξηθῆναι, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἡ αὐξήσις αὐτῶν δὲν προήχθη περαιτέρω κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, παρεμποδίσθη. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ «καὶ Ἰωσι» ὁ ἱστορικὸς μεταβαίνει ἀπὸ τῶν ἀπροσδιορίστων («ἄλλοις τε ἄλλοθι») εἰς τὰ συγκεκριμένα, δέον νὰ ἀναμένωμεν καὶ ὅτι μετὰ τούτου θὰ εὕρωμεν τὰ συγκεκριμένα κωλύματα, ἅτινα ἐπεγένετο εἰς τοὺς Ἰώνας. Ἀπὸ τοῦ «προχωρησάντων ἐπὶ μέγα τῶν πραγμάτων» ἔλλειπει τι, ὡς τὸ μόριον γάρ, ὅπερ θὰ ἐδείκνυεν τὴν σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἡ ἔλλειψις δὲ αὕτη δεικνύει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν στίξιν («αὐξηθῆναι» καὶ Ἰωσι προχωρησάντων, κ.τ.λ.), ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ στίξωμεν τὸ χωρίον μετὰ τὴν λέξιν Ἰωσι («καὶ Ἰωσι προχωρησάντων, κ.τ.λ.»).

Ἐπειδὴ πολλαχόθεν (ἴδ. Stahl, Steup, Μιστριώτην, Gomme, κ.ἄ.) ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη, ὅτι τὸ χωρίον λέγει περὶ μεγάλης προαγωγῆς τῶν πραγμάτων τῶν Ἰώνων (πρβ. αὐτόθι 13. 6 «καὶ Ἰωσιν ὕστερον πολὺ γίγνεται ναυτικὸν ἐπὶ Κύρου, κ.τ.λ.») καὶ ἐπειδὴ μετὰ τούτου συνάγεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν, ὅτι ταῦτα ἀντίκεινται

ταῦτα γίνεται λόγος περὶ καταλύσεως τῶν τυραννιῶν καὶ μνημονεύεται ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀρχαιολογίας γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου εἰς Ἑλλάδα, ὅτε ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπικρομασθέντος κινδύνου ἐκείνουν ἦτο ἡ συνάσπισις Ἑλληνικῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν

πρὸς τὰ παρ' Ἡροδότῃ φερόμενα περὶ τῶν Ἰώνων, ἀνάγκη, ὅπως παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

α) Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ Θουκυδίδην ἡ πολιτικὴ δύναμις τῶν Ἰώνων εἶχε τότε « ἐπὶ μέγα » προαχθῇ, τὰ ἐν συνεχείᾳ τούτων φερόμενα, περὶ ὑποδουλώσεως τῶν Ἰώνων εἰς τοὺς Πέρσας, θὰ δεικνύωσι καὶ ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις τῶν Ἰώνων ἐξέλιπεν εἰτα πλήρως. Τὰ ἐν ἀρχῇ ὁμοῦ τοῦ αὐτοῦ χωρίου δὲν λέγουσιν ὅτι ἐξέλιπεν ἡ δύναμις τῶν Ἰώνων, ἀλλ' ὅτι δὲν ἠϋξήθη περαιτέρω. Ὅθεν, ἡ ὁ Θουκυδίδης ἀτόπως εἶπε « μὴ αὐξήσθηναι », ἀντὶ νὰ εἴπῃ περὶ καταλύσεως τῆς δυνάμεως τῶν Ἰώνων, ἡ ἡμεῖς ἀτόπως ἐδεχθῆμεν ὅτι ἡ φράσις « προχωρησάντων ἐπὶ μέγα τῶν παραγμάτων » ἀφορᾷ εἰς τὰ πράγματα τῶν Ἰώνων.

β) Ὁ Θουκυδίδης πολλάκις ἐν τῷ προοίμιῳ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ὡς βάσιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, εἴτε εἰς τὴν πολιτικὴν δύναμιν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνήκει καὶ ἡ πληροφορία ὅτι « καὶ Ἰοσιν ὕστερον πολλὴ γίνεται ναυτικὸν ἐπὶ Κύρου, κ.τ.λ. ». Κατὰ ἱστορικὸν τοῦ Θουκυδίδου κανόνα, ἀπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων προέρχονται τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ πολλοῦ ναυτικοῦ τῶν Ἰώνων ἔδει νὰ προέλθῃ μεγάλη πολιτικὴ δύναμις, ὡς συνέβη περὶ τοῦ Μίνως καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος (αὐτοῖσι 4, 8, 9). Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέβη περὶ τῶν Ἰώνων, ὁ δὲ Θουκυδίδης, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα, λέγει ὡς αἰτίαν, ἕνεκα τῆς ὁποίας δὲν ἴσχυον ὁ κανὼν, τὴν ὑποδουλώσιν τῶν Ἰώνων εἰς τοὺς Πέρσας. Ἡ ὑποδουλώσις ὁμοῦ ἐκείνη δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν, εἰμὴ ἀπὸ τῆς μεγάλης ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν, ἣν ὁ ἱστορικὸς ἠδύνατο νὰ δηλώσῃ κατὰ δύο τρόπους. Ὁ μὲν τούτων ἦτο νὰ εἴπῃ ὅτι, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ δύναμις τῶν Ἰώνων εἶχε τότε « ἐπὶ μέγα » προαχθῇ, ἡ τῶν Περσῶν εἶχε προαχθῇ ἐπὶ μεῖζον. Ὁ δὲ ἕτερος τρόπος ἦτο νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ πολιτικὴ δύναμις τῶν Περσῶν εἶχεν « ἐπὶ μέγα » προαχθῇ, νὰ ὑποδηλωταὶ δὲ διὰ τῆς ὑποταγῆς τῶν Ἰώνων, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν, τῶν Ἰώνων, ἦτο ἐλάσσων. Ὅτι δὲ τοῦτον τὸν δευτέρον τρόπον ἐχρησιμοποίησεν, δεικνύει, ὡς φρονοῦμεν, τὸ ὅλον χωρίον.

γ) Τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου ὅπερ, κατὰ τὴν προειρημένην γνώμην, ἀντίκειται εἰς τὰ παρὰ Θουκυδίδην, λέγει περὶ τῶν Μιλησίων τὰ ἑξῆς. « ἀπεσχίσθησαν δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἰώνων οὗτοι κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, ἀσθενέος δὲ ἔόντος τοῦ παντός τότε Ἑλληνικοῦ γένους, πολλῶ δὲ ἦν ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων τὸ Ἰωνικὸν καὶ λόγου ἐλαχίστου » (I. 143).

Νοοῦντες τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, 142, ὡς παρεκβολὴν τοῦ λόγου καὶ ἀποκαθιστάμενος οὕτω τὴν συνοχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κατὰ τοὺς Ἰωνας, παρατηροῦμεν εἰτα, ὅτι ὁ χρόνος εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Ἡρόδοτος διὰ τοῦ ἀπεσχίσθησαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τότε, εἶναι ὁ εὐθύς μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Λυδικοῦ κράτους (546 π.Χ.). Ὅτι δὲ ἡ ἀσθενεία, περὶ ἧς λέγει τὸ χωρίον, ἀφορᾷ εἰδικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀξιομάχου στρατιωτικῆς δυνάμεως, δεικνύεται καὶ ἀπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἔνθα λέγεται ὅτι « τούτων δὲ τῶν Ἰώνων οἱ Μιλήσιοι μὲν ἦσαν ἐν σκέπῃ τοῦ φόβου, ὄρκιον ποιησάμενοι, τοῖσι δὲ αὐτῶν νησιώτῃσι ἦν δεινὸν οὐδέν » οὔτε γὰρ Φοι-

Λακεδαιμονίων. Ἡ συνάσπισις ὁμως ἐκείνη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, κατὰ προτέραν γνώμην τοῦ Θουκυδίδου¹, ἠδύνατο νὰ προέλθῃ νέα δύνამις, κατετιμῆθη συντόμως μετὰ τὴν ἀπώθησιν τῶν Περσῶν εἰς δύο ὁμάδας, ἐξ ὧν ἡ μὲν τῶν Λακεδαιμονίων ἴσχυε κατὰ ξηράν, ἡ δὲ τῶν Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν. Ὡς δὲ ἄλλοτε ὁ πόλεμος Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν ἀπετέλεσε προπαίδευσιν καὶ παρασκεὴν περὶ τὰ πολεμικά, οὕτω συνέβη καὶ τότε² διότι μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Περσῶν ἐξ Ἑλλάδος οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι, διὰ τῶν ρήξεων εἰς τὰς ὁποίας περιήρχοντο, εἴτε πρὸς ἀλλήλους εἴτε πρὸς τοὺς συμμάχους, οὔτινες ἦσαν ἀρρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν, « εὖ παρεσκευάσαντο τὰ πολέμια καὶ ἐμπειρότεροι ἐγένοντο μετὰ κινδύνων τὰς μελέτας ποιούμενοι »³. Μετὰ ταῦτα ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρεται εἰς τὴν διαφορὰν τῶν συστημάτων, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐλειτουργοῦν αἱ δύο ἀντίπαλοι συμμαχίαι. Λέγει δὲ ὅτι οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ὑπεστήριζον τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, οὔτινες καὶ ἤσκουν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς συμμάχους πόλεις, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, παραλαβόντες τὰ πλοῖα τῶν πλείστων συμμάχων, ἔταξαν εἰς αὐτοὺς φόρον. Ἀπὸ τῶν συστημάτων τούτων προκύπτει ἀναμφιβόλως, ὅτι μεγαλυτέρα εἶχεν ἀπορῆ κατὰ τὴν ἑναρξιν

νίκης ἦσαν καὶ Περσῶν κατήκοι οὔτε αὐτοὶ Πέρσαι ναυβάται». Χρήσιμον ὁμως εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν καὶ τὴν λοιπὴν ἐποψιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Ἡρόδοτος κρίνει τὴν ἀσθενείαν καὶ ἀποφαίνεται περὶ αὐτῆς. Καὶ ἐὰν μὲν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἱστορικὸς οὕτως θεωρεῖ μεμονωμένως τὰς πόλεις καὶ λέγει ὅτι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀσθενής, ὑπάρχει ἀναμφιβόλως μετὰ τοῦ ἀντίθεσις πρὸς τὰ παρὰ Θουκυδίδην, ἀπὸ τοῦ ὁποίου προκύπτει ὅτι τινὲς τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων εἶχον προαχθῆ εἰς δύναμιν (ἴδ. Θουκ. I. 13 - 18. 2). Ἐὰν ὁμως ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος θεωρεῖ τὸ Ἑλληνικὸν ὡς ἐνιαῖον ὄλον, ὡς ἄλλως ὑπαγορεύει καὶ ἡ φράσις « τοῦ παντός τότε Ἑλληνικοῦ γένους », καὶ ὅτι τὸ ὄλον τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ἀσθενὲς εἰδικῶς διὰ τὴν ἀνάληψιν ἀγῶνος ἐναντίον τῶν Περσῶν, ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος κατ' οὐδὲν διαφέρει τῶν λεγομένων καὶ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, καθ' ὃν ἡ ἀσθενεία τῶν Ἑλλήνων, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶχον συνενωθῆ ὑπὸ « τὰς μεγίστας πόλεις », δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναλάβωσιν ἐξωτερικοὺς πολέμους (αὐτόθι 15. 2). Ἀφοῦ δὲ τὸ ὄλον Ἑλληνικόν, ἀπὸ τοιαύτης ἐπόψεως θεωρούμενον, ἦτο κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς ἀσθενές, δὲν βλέπομεν διατὶ ἡ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐπόψεως παρεχόμενη κρίσις τοῦ Ἡροδότου, ὅτι τὸ Ἰωνικὸν « ἦν ἀσθενέστατον », ἵνα ἀποκρούσῃ μόνον τὴν δύναμιν τοῦ Κύρου, χαρακτηρίζεται ὡς ἀντιτιθεμένη εἰς τὰ παρὰ Θουκυδίδην φερόμενα περὶ Ἰώνων.

Ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν, ὅτι ἡ φράσις « προχωρητάντων ἐπὶ μέγα τῶν πραγμάτων » ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα τῶν Περσῶν, οὐχὶ δὲ τῶν Ἰώνων. Εὐρίσχομεν δὲ καὶ ὅτι ὁ Θουκυδίδης κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀνωτέρω ὁλοῦ χωρίου ἠντλήσεν ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἠκολούθησεν εἰς ἡροδοτεῖους φράσεις, οἷαι « τὰ Περσέων πρήγματα αὐξανόμενα » (I. 46), « Κύρον καὶ τὴν Περσέων δύναμιν » (αὐτόθι 71), « τῶν τε Κύρου πρηγμάτων » (αὐτόθι 152), « τὰ Περσέων πρήγματα ἐς δὲ δυνάμιος προεχωρήκε » (II. 50).

1. Αὐτόθι 15. 2.

2. Αὐτόθι 18. 3.

τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ ὕλική παρασκευὴ τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Θουκυδίδης εἶπεν ἐν ἀρχῇ τοῦ προοιμίου κατ' ἀπόλυτον τρόπον, ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι συνασπισμοὶ ἤκραζον « παρασκευῇ τῇ πάσῃ »¹, οὗτος ἐπιζητεῖ ἥδη, ὅπως προσδιορίσῃ διὰ συγκρίσεως τὸν βαθμὸν τῆς παρασκευῆς. Διὰ τοῦτο δὲ λέγει ὅτι « ἐγένετο αὐτοῖς ἐξ τόνδε τὸν πόλεμον ἡ ἰδία παρασκευὴ μείζων ἢ ὡς τὰ κράτιστά ποτε μετὰ ἀκραίφονους τῆς ξυμμαχίας ἤνθησαν »².

Μετὰ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀκολουθεῖ τὸ τρίτον μέρος τοῦ προοιμίου, 20·23.3, ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης λέγει τὰ ἑξῆς. « Τὰ μὲν οὖν παλαιὰ τοιαῦτα ἡῶρον, χαλεπὰ ὄντα παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεῦσαι »³. Ἰνα

1. Αὐτόθι 1. 1.

2. Αὐτόθι 19. Δεχόμενοι ὅτι ἡ ἀντωνυμία αὐτοῖς δηλοῖ τοὺς Ἀθηναίους, εὐρίσχομεν μετὰ ταῦτα, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ γίνεται συγκριτικὸς προσδιορισμὸς τοῦ βαθμοῦ, μέχρις οὗ εἶχε προαχθῆ κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ παρασκευὴ τῶν Ἀθηναίων. Γίνεται δὲ σύγκρισις τῆς παρασκευῆς ταύτης πρὸς τὴν μερίστην παρασκευὴν, ἣν εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι, ὁμοῦ μετὰ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ὅτε ἡ συμμαχία ἦτο ἀκραίφνης, ὅτε δηλαδή ἡ μορφή τῆς συμμαχίας ἦτο ἀκραία, ἀνόθευτος, ὅτε τὰ μέλη αὐτῆς εἶχον ἴσον τὸ δικαίωμα ψήφου.

3. Αὐτόθι 20. 1. Οἱ σχολιασταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ τοῦ χωρίου τούτου (ἴδ. Göller, Morris, Owen, Gomme, Hammond, ἔ. ἀ., σελ. 134) παρέχουσι τοιαύτην τινὰ ἐρμηνείαν: « Τὰ μὲν παλαιὰ εὔρον ὅτι εἶναι τοιαῦτα (οἷα ἔχουσιν ἐκτεθῆ ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ): καίτοι εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσῃ τις εἰς ὅλα τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια (τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν) ». Τοιαύτη τις ὁμοῦ ἐρμηνεία ἐνέχει καὶ μερικὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἀποδεικτικῆς σημασίας, ἣν αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης ἀπέδωκεν εἰς τὰ ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ, ὡς ἐξετέθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Εἰσάγει δὲ ἡ αὐτὴ ἐρμηνεία καὶ ἀντίφασιν πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ φερόμενα (αὐτόθι 1. 3 « ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον, κ.τ.λ. », ἴδ. σελ. 471, σημ. 2), καθ' ἃ ὁ Θουκυδίδης πιστεύει, ὅτι τινὰ τῶν φερομένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως τεκμηρίων εἶναι ἀληθῆ. Πάντα ὁμως ταῦτα προέρχονται, ὡς φρονοῦμεν, ἐκ παρερμηνείας τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὃ ὃ ἀκριβῆς ἐννοία προκύπτει κατὰ τὰ ἑξῆς.

Ἡ χρονικὴ ἔκτασις, ἐντὸς τῆς ὁποίας περιλαμβάνονται τὰ ἐκάστοτε λεγόμενα παλαιά, δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Ἐν κεφ. 3. 1 « τῶν παλαιῶν τὴν ἀσθένειαν », ὁ Θουκυδίδης, ἐλαύνων τὸ ἄμμα τοῦ χρόνου διὰ τῆς ἀρχαιολογίας, ἵσταται εἰς τὰ Τρωικά. Ἀτενίζων δὲ εἰς τὰ μετὰ τὰ Τρωικά, λέγει τὰ πρὸ αὐτῶν παλαιά, ὡς τοῦτο εἶναι προφανὲς ἀπὸ τοῦ « πρὸ γὰρ τῶν Τρωικῶν, κ.τ.λ. ». Εἰς ἄλλην ὁμως περίπτωσιν τὰ ἥδη καλούμενα παλαιὰ περιελήφθησαν εἰς τὰ « ἐτι παλαιότερα » (αὐτόθι 1. 2). Ὡσαύτως ἐν κεφ. 15. 1, ἐνθα « τὰ τε παλαιὰ καὶ τὰ ὕστερον γεγόμενα », παλαιὰ μὲν λέγονται τὰ πρὸ τῶν Τρωικῶν, « ὕστερον γεγόμενα » δὲ τὰ μετὰ ταῦτα. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, 20. 1, ὁ Θουκυδίδης, τεματίζας τὰ κατὰ τὴν ἀρχαιολογίαν, μεθίσταται εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν γράφει. Ἀτενίζων δ' ἐντεῦθεν εἰς τὰ τῆς ἀρχαιολογίας, λέγει αὐτὰ παλαιά, διότι ἔχει ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ νέα, τὰ τοῦ πολέμου Πελοποννησίου καὶ Ἀθηναίων. Ἐς ἄλλον ἢ ἐννοία τοῦ « τοιαῦτα ἡῶρον », ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς ἄλλα χωρία (αὐτόθι 1. 3 « ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦνται μοι πιστεῦσαι ξυμβαί-

δὲ δείξῃ τὸ χαλεπὸν τοῦ πράγματος, παραθέτει περιπτώσεις παραφθορᾶς τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ ἐπάγεται ὅτι «οὕτως ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπὶ τὰ ἐτοῖμα μᾶλλον τρέπονται»¹. Εἶτα ὁ ἱστορικός, φρονῶν ὅτι τὰ ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ ὁρθῶς ἐξετέθησαν καὶ ἀποχρώντως προσθέναι, ὅτι «καὶ ὁ πόλεμος οὗτος... ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων σκοποῦσι δηλώσει ὅμως μείζων γεγεννημένος» τῶν προτέρων πολέμων². Ἀκο-

νει», καὶ αὐτόθι 21. 1 «ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων τεκμηρίων ὅμως τοιαῦτα ἂν τις νομίζων μάλιστα ἂ διηλθον οὐχ ἁμαρτάνοι, κ.τ.λ.», ἴδ. καὶ σελ. 471, σημ. 2 καὶ σελ. 486, σημ. 2) εἶναι ἡ ἐξῆς. Τὸ μὲν τοιαῦτα, φερόμενον μετ' ἐμφάσεως, σημαίνει «τοιαῦτα οἷα ἐκτίθενται ἀνωτέρω, ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ» καὶ ὑπόκειται ἀντιδιαστολὴ αὐτῶν πρὸς ὅσα «οἱ ποιηταὶ ὑμνήκασιν περὶ αὐτῶν ἐπὶ τὸ μείζων κοσμοῦντες» καὶ οἱ «λογογράφοι ξυνέθεσαν ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῇ ἀκροάσει ἢ ἀληθέστερον (αὐτόθι 21. 1). Τὸ δὲ ῥῆμα ἡδύροον δηλοῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς τοῦ Θουκυδίδου ἐρεῦνης, ἥς ἡ μνεῖα γίνεται καὶ ἐν τοῖς πρόσθετον (ἴδ. σελ. 471, σημ. 2). Ἐν τῇ φράσει «χαλεπὰ ὄντα», ὡς εἴθισται παρὰ Θουκυδίδη, τὸ οὐδέτερον τοῦ ἐπιθέτου ἐτέθη κατ' ὀνομαστικὴν πληθυντικὴν ἀντὶ ὀνομαστικῆς ἐνικῆς («χαλεπὸν ὄν»). Ἡ φράσις «παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεύσαι» ἐρμηνευτέα «νὰ πιστεύσῃ τις εἰς πάντα τὰ τεκμήρια, λαμβανόμενα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, νὰ πιστεύσῃ τις εἰς τὴν ὅλην σειρὰν τῶν τεκμηρίων». Χρήσιμον δὲ εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ὡς πράττει καὶ ἄλλαχού ἀνωτέρω (ἴδ. σελ. 471, σημ. 2), δὲν λέγει περὶ τῶν περιληφθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ τεκμηρίων, ἀλλὰ περὶ τοῦ συνόλου τῶν ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ γενομένων ὑπ' ἄλλων δεκτῶν ὡς ἱστορικῶν τεκμηρίων. Τὰ τεκμήρια ταῦτα ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου εἰς ἱστορικὸν ἔλεγχον, βάσει δὲ τῶν ὧν ἐξηλέγχθησαν ὡς ἀκριβῆ, ἢ ἐφάνησαν πιστευτά, ὁ ἱστορικός συνέθεσε τὴν ἀρχαιολογίαν.

1. Αὐτόθι 20. 3.

2. Αὐτόθι 21. 2. Ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ κεφαλαίου τούτου πρὸς τὸ προηγουμένον προκύπτει, ὅτι ὑπάρχουσιν ἔννοιαι ἐπαναλαμβανόμεναι, αἵτινες μαρτυροῦσιν, ὅτι τὰ κεφάλαια ταῦτα δὲν ἔτυχον ἐπεξεργασίας, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἀπηλείφοντο, ἀναμφιβόλως, αἱ ἐπαναλήψεις.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἡ φράσις «ἐκ δὲ... τεκμηρίων» ἠκολούθησε κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τὰς ἐν κεφ. 1. 3 καὶ 20. 1 τοιαύτας (ἴδ. Arnold, Gomme, Hammond, ἔ.δ., σελ. 134, κ.δ.), οὗτω δὲ παρηρμηνεύθη καὶ αὕτη. Ἐρμηνευτικὰς δυσχερεῖας παρουσιάζει καὶ τὸ χωρίον «ἡδύροσθαι δὲ ἡγησάμενος ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων σημείων, κ.τ.λ.». Δεχόμενοι τὴν παρατήρησιν τοῦ Gomme, ὅτι οὐδεμία τῶν ἄχρι τοῦδε προταθεισῶν ἐρμηνειῶν παρέχει εὐλόγον ἔννοιαν, προτείνομεν ὅτι εὐλογος ἔννοια δύναται νὰ προέλθῃ, ἐὰν τὴν σειρὰν τοῦ λόγου νοήσωμεν οὕτω: «ἡγησάμενος δὲ ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων σημείων ἡδύροσθαι εἶναι ἀποχρώντως ὡς παλαιά». Τὸ ἡγησάμενος, οὗ τοῦ νοούμενον ὑποκείμενον εἶναι ἡ ἀόριστος ἀντωνυμία τις, εἶναι τὸ «ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων σημείων» προελθὸν ἀποτέλεσμα, αἱ κρίσεις δηλονότι τινὸς αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τῆς μελέτης τῶν ἐπιφανεστάτων σημείων τῆς ἀρχαιολογίας. Ἡ ἀπὸ τῶν σημείων νὰ δὲ τούτων προερχομένη κρίσις τῶν ἀναγνώστων νοεῖται εἶτα ὡς ἰσχύουσα περὶ τῆς ὅλης ἀρχαιολογίας. Τὸ ἡδύροσθαι ἔχει ὡς ὑποκείμενον νοούμενον ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω «τὰ... παλαιά» (αὐτόθι 20. 1), ἢ τὰ «ἂ διηλθον», ὡς ποιητικὸν αἷτιον δέ, νοούμενον ὡσαύτως, τὸ ὑπ' ἐμοῦ τοῦ Θου-

λουθοῦσι τὰ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ διαμνημόνευσις τῶν λόγων καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου. Περαινῶν δὲ ὁ Θουκυδίδης τὸ προοίμιον, ἀποφαίνεται ὅτι τῶν «πρότερον ἔργων μέγιστον ἐπράχθη τὸ Μηδικὸν» καὶ προσθέτει ὅτι «τούτου δὲ τοῦ πολέμου μῆκος τε μέγα προὔβη, παθήματά τε ξυνηνέχθη γενέσθαι ἐν αὐτῷ τῇ Ἑλλάδι οἷα οὐχ ἕτερα ἐν ἴσῳ χρόνῳ». Παραθέτει δὲ αὐτόθι καὶ τὰ παθήματα.

Τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου, ὡς ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων προκύπτει, ἔχει πολλὰς ἀτελείας, ὡς ἀσκόπους ἐπαναλήψεις, ἀναπόδεια συμπεράσματα, μάλιστα δὲ χωρία ἄτινα, φερόμενα ἄνευ λογικῆς τινος ἀλληλουχίας, ὁμοιάζουσι πρὸς ἀποσπάσματα ἔργου τινός, ἢ πρὸς σημειώσεις ἀφορώσας μὲν εἰς συγγενῆ ζητήματα, μὴ διατεταγμένας δὲ οὕτως, ὥστε νὰ ἀποτελῶσι λογικὴν ἐνότητα. Ἀλλά, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν αἰτίαν τῶν ἀτελειῶν αὐτῶν; Ἐὰν δὲ χρησιμοποιήσωμεν εἴτα τὰς ἀτελείας ταύτας ὡς ὁδηγούς, δυνάμεθα δι' αὐτῶν νὰ καθορίσωμεν τὴν πορείαν, ἣν ὁ Θουκυδίδης ἠκολούθησε κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ προοιμίου;

Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀποτελοῦσι μέρος γενικωτέρου ζητήματος, περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Θουκυδίδης συνέγραψε τὸ ὅλον αὐτοῦ ἔργον. Ἐκ τῶν μελετητῶν τοῦ ζητήματος τούτου, ὡς εἶναι γνωστόν, ἄλλοι μὲν δέχονται ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ ἐνότητος τοῦ ὅλου, τοῦ εἰκοσιεπταετοῦς, πολέμου δὲν ὑπῆρχε παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ, ὅτε οὗτος ἤρchiσε νὰ συγγράφῃ. Φρονοῦσι δὲ οἱ αὐτοί, ὅτι ὁ ἱστορικός, μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου (421 π.Χ.), συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ δεκαετοῦς, τοῦ Ἀρχιδαμείου, πολέμου ὡς ἔργον πλήρες καὶ αὐτοτελές. Μετὰ τὴν ἐπανάληψιν ὅμως τοῦ πολέμου διεμορφώθη καὶ ἐπεκράτησε παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ ἡ ἀντίληψις περὶ ἐνότητος τοῦ ὅλου πολέμου, ὑπὸ τὴν ἀντίληψιν δὲ ταύτην συνεγράφησαν τὰ μετὰ τὸν Ἀρχιδαμειον πόλεμον. Ἴνα δὲ ἡ αὕτῃ ἀντίληψις ἐγκατασπαρῇ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου, ὁ ἱστορικός, λέγουσιν οἱ αὐτοὶ μελετηταί, παρένβαλεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ χωρία τινὰ ὡς φορεῖς τῆς προειρημένης ἀντιλήψεως. Ἄλλοι μελετηταὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος φρονοῦσιν, ὅτι ἡ περὶ ἐνότη-

κ υ δ ῖ δ ο υ (πρβ. αὐτόθι 20.1 «τοιαῦτα ἦδρον», ὅθεν δηλοῦται τὸ πρόσωπον). Τὸ ἀπαρέματον εἶναι, προσερχόμενον ἀπὸ τῆς καὶ μετ' ἀπαρεμφάτου συντάξεως τοῦ ἡ ὕ ρ ῆ σ θ α ι, ἔχει ὡς νοούμενον ὑποκείμενον τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ ἡ ὕ ρ ῆ σ θ α ι. Τὸ ἐπίρρημα ἀ π ο χ ρ ῶ ν τ ὡ ς ἐρμηνευτέον «εἰς ἀποχρῶντα, εἰς ἱκανοποιητικόν, βαθμόν». Διὰ τοῦ «ὡς παλαιά» δὲν δηλοῦται ὁ βαθμὸς τῆς ἀρχαιότητος τῶν ἱστορουμένων ἐν τῇ ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ί α ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ ἡ εἰς ἀποχρῶντα βαθμὸν ἀναπαράστασις τῶν γεγονότων ὑπὸ τὴν π α λ α ι ά ν, τὴν καὶ πραγματικὴν, αὐ τ ὡ ν μ ο ρ φ ῆ ν, τὴν ὅποιαν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι εἶχον παραφθεῖρει. Κατ' ἀκολουθίαν «ὡς παλαιά» ἐρμηνευτέον «ὡς ἦσαν παλαιά, οἷαν μορφὴν εἶχον κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους, καθ' οὓς συνέβησαν».

τος τοῦ ὅλου πολέμου ἀντίληψις ὑπῆρχε παρὰ τῷ ἱστορικῷ, ὅτε οὗτος ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς συγγραφῆς. Σημαίνει δὲ τοῦτο, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἤρχισε τὴν συγγραφὴν μετὰ τὸ ἐπταετὲς διάλειμμα τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου, ἢ καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ εἰκοσιεταετοῦς πολέμου¹.

Οἱ ἑκατέραν τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν ἀκολουθοῦντες μελετηταὶ βασίζονται εἰς συμπεράσματα, ἅτινα συνάγουσιν ἀπὸ σειρᾶς ὄλων χωρίων τοῦ Θουκυδίδου. Ἐπειδὴ δὲ παράθεσις καὶ ἐξέτασις ὄλων τῶν χωρίων τούτων δὲν ἀνήκει εἰς τὰ τῆς παρούσης μελέτης, ἀρκούμεθα νὰ εἰπῶμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ὡς ἀπὸ τῶν χωρίων αὐτῶν συνάγομεν, ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου συνεγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου ὡς ἔργον αὐτοτελές. Τοῦτο τὸ ἔργον ἔδει βεβαίως νὰ ἔχῃ καὶ προοίμιόν τι. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἀρχιδαμείος πόλεμος, μετὰ σύγκρισιν πρὸς τοὺς ἄλλους πολέμους, δὲν ἠδύνατο νὰ διεκδικῇ πρωτεύουσαν θέσιν, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη καὶ μακροῦ τινος προοιμίου, περιλαμβανόντος συγκρίσεις καὶ ἀξιολογήσεις πολέμων. Ὅθεν ὁ Θουκυδίδης ἠρέσθη νὰ γράψῃ τὰ ἐξῆς «Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους». Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα, ἅτινα φέρονται καὶ ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ παραδεδομένου εἰς ἡμᾶς προοιμίου, ἠκολοῦθουν τὰ ἐν κεφ. 23 4, «ἦρχαντο δὲ αὐτοῦ Ἀθηναῖοι, κ.τ.λ.» καὶ ἡ ἄλλη ἱστορήσις τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου, μεθ' ὃν συνωμολογήθη ἡ εἰρήνη τοῦ Νικίου. Βραδύτερον ὁ πόλεμος ἐπανελήφθη, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐπανελήφθη καὶ ἡ συλλογὴ ἱστορικοῦ ὕλικου. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν ἐπανάληψιν ταύτην ἤρχισε νὰ διαμορφοῦται σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τέλει νὰ ἐπικρατῇ πλήρως παρὰ Θουκυδίδην ἡ ἀντίληψις περὶ ἐνότητος τοῦ ὅλου πολέμου, παρίστατο ἀνάγκη, ὅπως καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ἡδύνατο δὲ νὰ ἐπιτευ-

1. Περὶ τῶν συνταχθέντων πρὸς ἑκατέραν τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν, ἴδ. Grundy (ἔ δ., σελ. 387 κ. ἐξ.), ὅστις περιληπτικῶς ἐκθέτει τὰ ὑφ' ἐκάστου μελετητοῦ προταθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐξετάζει τὸ ζήτημα, διότι φρονεῖ ὅτι τοῦτο «δὲν εἶναι μόνον γραμματικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος». Πεβ. καὶ Herbst, ἔ δ.

Ἦνα δειχθῇ, ὅτι τινὰ τῶν προσαγομένων ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω μελετητῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδου κατ' οὐδὲν συντελοῦσιν εἰς τὴν ὑποστήριξιν ταύτης ἡ ἐκεῖνης τῆς γνώμης, παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ χωρίον «ὕμεις γ' ἂν οὖν εἰ καθελόντες ἡμᾶς ἄρξαιτε» (Θουκ. I. 77. 6). Οἱ τὸ χωρίον δὲ τοῦτο προσαγοντες συνάγουσιν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ ταῦτα πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν, τῆς ἥτις δηλονότι τῶν Ἀθηναίων. Ὅθεν, λέγουσι, τὸ χωρίον τοῦτο ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 404 π. Χ. (ἴδ. Gomme). Ἄν ὅμως ἐδεχόμεθα, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐκφράζει ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ τοιαύτας ἐννοίας, μόνον ὁσάκις τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχει ἤδη πραγματοποιηθῇ. τοῦτο θὰ ἦτο σφαλερόν· διότι ὁ αὐτὸς ἱστορικός λέγει διὰ στόματος τῶν Κορινθίων πρὸς βεβαιότητα καὶ ὅτι «καὶ τὴν ἦσαν, εἰ καὶ δεινὸν τῷ ἀκοῦσαι, ἴστω οὐκ ἄλλο τι φέρουσιν ἢ ἀντικρυς δουλείαν» (αὐτόθι 122. 2), χωρὶς τοῦτο νὰ ἔχῃ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου.

χθῆ ἢ προσαρμογὴ αὕτη διὰ προσθηκῶν τινων ἢ καὶ ἀντικαταστάσεως χωρίων.

Διὰ τῆς ἀντιλήψεως περὶ ἐνότητος τοῦ ὅλου πολέμου ἐπήρχετο καὶ ἐπαλήθευσις προσδοκιῶν, ὅς εἶχεν ὁ ἱστορικός κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ὅλου πολέμου, περὶ μεγάλου καὶ ἀξιολογώτατου πολέμου. Ἡ ἐπαλήθευσις δὲ αὕτη ἠδύνατο οὐ μόνον νὰ ἐξαρθῇ μετὰ τινος ἱκανοποιήσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφορμὴ διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ὅλου πολέμου μετὰ τὴν λήξιν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θουκυδίδης προσέβη εἰς τὴν ὑποτύπωσιν προοιμίου τῆς ὅλης συγγραφῆς. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν αὐτοῦ ἔγραψεν ὅσα ἐπεῖχον θεσίῃ προοιμίου εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου, ἥτοι «Θουκυδίδης Ἀθηναῖος... πρὸς ἀλλήλους», εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα προσέθηκεν «ἀρξάμενος εὐθὺς... ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων», ἥτοι ὅσα καὶ ἤδη φέρονται ἐν κεφ. 1.1-2 τοῦ παραδεδομένου εἰς ἡμᾶς προοιμίου¹. Περαιτέρω προσέθηκεν ὅσα ἤδη ἀναγινώσκωμεν ἐν κεφ. 23.1-3, «Τῶν δὲ πρότερον... ἅμα ξυνεπέθετο», οὕτω δὲ συναπετέλεσε τὸ πρῶτον ὑποτύπωμα προοιμίου εἰς τὸ ὅλον ἔργον.

Ὅτε ὁ Θουκυδίδης ὑπετύπωσε τὸ προοίμιον τοῦτο, ἡ ἄλλη συγγραφὴ δὲν εἶχεν ἀχθῆ, οὐδ' ἐπέπρωτο νὰ ἀχθῇ, εἰς πέρας, διὰ τοῦτο δὲ δὲν παρίστατο ἀνάγκη, ὅπως προσδώσῃ εἰς τὸ προοίμιον, δι' ἐπεξεργασίας αὐτοῦ, ὀριστικὴν μορφήν. Ἀλλὰ, ἂν καὶ τὸν Θουκυδίδην ἀπησχόλει μετὰ ταῦτα ἡ συγγραφὴ τοῦ κυρίου ἱστορικοῦ ἔργου, ὅμως εὐλογον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀπησχόλει κατὰ καιροὺς τὴν σκέψιν αὐτοῦ καὶ τὸ ζήτημα τοῦ προοιμίου, μέχρις οὗ ἀπεφάσιεν νὰ προβῇ εἰς ἀνεξέτασιν τοῦ συντεθέντος ὑποτυπώματος προοιμίου. Τότε δὲ εἶδεν, ὅτι ἡ ἐν κεφ. 23.1 ἀξιολογήσις τοῦ Μηδικοῦ, γινομένη ἐν τῷ ὑποτυπώματι διὰ συγκρίσεως πρὸς τοὺς προηγούμενους πολέμους, ἦτο ἀναπόδεικτος, ἄρα δὲ καὶ ὅτι σκόπιμος ἀπέβαινεν ἡ κατὰ τοῦτο συμπλήρωσις τοῦ προοιμίου. Ἀλλ' ἦτο ἱκανὴ μόνη ἡ σκοπιμότης περὶ παροχῆς ἡτιολογημένης ἀξιολογήσεως νὰ ἀγάγῃ εἰς συμπλήρωσιν; Ἡ ἡ συμπλήρωσις ἦτο χρήσιμος διὰ τὴν θεραπείαν καὶ ἄλλης τινὸς σκοπιμότητος;

Ὁ Μακελλίνος λέγει «ὅτι ποτὲ τοῦ Ἡροδότου τὰς ἰδίας ἱστορίας ἐπιδεικνυμένου παρὼν τῇ ἀκροάσει Θουκυδίδης καὶ ἀκούσας ἐδάκρυσεν» ἐπειτά φασὶ τὸν Ἡρόδοτον τοῦτον θεασάμενον εἰπεῖν αὐτοῦ πρὸς τὸν πατέρα τὸν Ὀλορον «ὦ Ὀλορε, ὄργῃ ἡ φύσις τοῦ νιοῦ σου πρὸς μαθήματα»². Εἴτε τοῦτο εἶναι ἀληθὲς εἴτε μὴ, βέβαιον ἀπὸ τῶν μετέπειτα ἔργων φαίνεται, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶχεν ἐν ἐαυτῷ φύσιν ἱστορικὴν, ἥτις δὲν ἀνέμενε τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, διὰ νὰ ἀφυπνισθῇ, ἀλλὰ εἶχεν ἐκδηλωθῇ καὶ πρὸ τῆς

1. Διὰ τοῦτο ὁ λόγος ἔχει ἀπὸ τοῦ ἀρξάμενος διάφορον ἢ τὰ προηγούμενα μορφήν, ἴδ. καὶ σελ. 470, σημ. 2.

2. Ἐκ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων, περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς τοῦ λόγου ιδέας, 54.

ἐνάρξεως τοῦ πολέμου ἐκείνου δι' ἐνασχολήσεων περὶ τὰ ἱστορικά. Ἀπὸ δὲ τῶν ἐνασχολήσεων ἐκείνων, περὶ ὧν, ὡς φρονοῦμεν, μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης¹, εἶχον προέλθει ἱστορικαὶ διακριβώσεις καὶ κρίσεις ἀφορῶσαι εἰς τὰ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἴσως δὲ ὁ ἱστορικός καὶ νὰ ἐσχεδίαζεν, ὅπως συγγράψῃ ἔργον, ἐξ οὗ νὰ προκύπτῃ καὶ ὅτι τὰ ὑπ' ἄλλων ἱστορηθέντα δὲν ἦσαν πάντοτε ἀκριβῆ. Ὁ ἀρξιάμενος ὁμοῦ καὶ μηχανόμενος πόλεμος δὲν ἐπέτρεπε τὴν συγγραφὴν τοιοῦτου ἔργου. Ἐπομένως δὲ τὸ μόνον, ὅπερ ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὁ ἱστορικός, ἦτο νὰ προσθέσῃ εἰς τὸ ὑπάρχον ὑποτύπωμα προοιμίου εἰδικὸν μέρος, τὴν ἀρχαιολογίαν, δι' οὗ νὰ ἐκθέτῃ τὰς κυριωτέρας τῶν παλαιῶν διακριβώσεων καὶ κρίσεων. Ἐσκέφθη δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὅτι ἡ προσθήκη τῆς ἀρχαιολογίας, ἂν καὶ ἀπέβλεπε κυρίως εἰς ἄλλον σκοπόν, ὅμως θὰ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ εὐαρμόστως πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ προοιμίου, ἂν ἐγίνετο δι' αὐτῆς ἀξιολόγησις τῶν προηγουμένων πολέμων καὶ ἂν εἶτα ἐδεικνύετο διὰ συγκρίσεως, ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἦτο μείζων τῶν πρὸ αὐτοῦ. Οὕτω σκεπτόμενος ὁ Θουκυδίδης, ἀνέδραμεν εἰς τὸ ὑπάρχον ὑποτύπωμα προοιμίου καί, διὰ νὰ προσαρασκευάσῃ τὴν εἰσδοχὴν εἰς αὐτὸ τῆς ἀρχαιολογίας, ἔγραψεν ὅσα ἤδη φέρονται ἐν κεφ. 1.3 τοῦ παραδεδομένου εἰς ἡμᾶς προοιμίου, ἥτοι «τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν... ἐς τὰ ἄλλα». Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, ὅπως γίνῃ λόγος καὶ περὶ ἄλλων γεγονότων, πλὴν τῶν πολέμων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀρχαιολογία, ἥτις θὰ ἠκολούθει ἀμέσως, θὰ ἀνεφéréτο καὶ εἰς μὴ πολεμικὰ γεγονότα, ὁ ἱστορικός ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ αὐτόθι καὶ διὰ «τὰ ἄλλα». Ἡ ἀνάγκη δὲ αὕτη ἀποτελεῖ ἤδη ἓνα τῶν μίτων, δι' ὧν ἀγόμεθα εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν διαδοχικῶν μορφῶν, ἃς ἔλαβε τὸ προοίμιον κατὰ τὰς ὑποτυπώσεις αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω προσθήκην, δι' ἧς παρεσκευάζετο τὸ ἔδαφος διὰ νέας προσθήκας, ὑπετυπώθη ἡ ἀρχαιολογία καὶ κατέλαβε τὴν θέσιν, ἣν κατέχει καὶ ἥδη ἐν τῷ προοιμίῳ (2-19). Ἡ ἀρχαιολογία, ὡς ἀπὸ τοῦ ὅλου αὐτῆς προκύπτει, χρησιμοποιοεῖ τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν ἀξιολόγησιν πολέμων ὡς πρόσχημα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη θὰ δυνηθῇ νὰ εἰσαχθῇ ἐν τῷ προοιμίῳ καὶ νὰ ἀποτελέσῃ μετ' αὐτοῦ ὀργανικὴν ἐνότητα. Πραγματικὸς δὲ σκοπὸς αὐτῆς, τῆς ἀρχαιολογίας, παραμένει ὁ προσδιορισμὸς τῶν βαθμίδων, δι' ὧν διήλθον οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ ἡ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ αὐτοῦ ἀποκατάστασις, εἰς τινὰς περιπτώσεις, τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἄξιον ὅμως παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ ἀνω-

1. Αὐτόθι 1. 3 «ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντι μοι πιστεῦσαι ξυμβαίνει, κ.τ.λ.» ἴδ. καὶ σελ. 471, σημ. 2, αὐτόθι 20. 1 «τὰ μὲν οὖν παλαιὰ τοιαῦτα ἡδρον, κ.τ.λ.» καὶ αὐτόθι 21. 1 «ἡρῆσθαι δὲ ἡγησάμενος, κ.τ.λ.» ἴδ. καὶ σελ. 485, σημ. 3 καὶ σελ. 486, σημ. 2.

τέρω προσχήματος, ἡ ἀξιολόγησις δηλονότι τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς ἄλλους, γίνεται ἀπὸ μεθοδολογικῆς τοῦλάχιστον ἐπόψεως κατὰ τρόπον ἄρτιον· διότι ἐξετάζονται καὶ συντίθενται κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ πολέμου ἐκείνου ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσάντων, ἡ διάκρισις τῆς ἐκατοστάεας καὶ τὸ μέγεθος τῆς παρασκευῆς. Τελείως διάφορος, ἀξιωματικὴ δὲ καὶ μεθοδολογικῶς ἀτελής, εἶναι ἡ ἐν κεφ. 23.1 ἀπαντῶσα ἀξιολόγησις ἄλλου πολέμου, τοῦ Μηδικοῦ. Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη δεικνύει, ὅτι τὰ περὶ τοῦ Μηδικοῦ, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀνήκουσιν εἰς παλαιότερον ὑποτύπωμα προοιμίου, συνταχθέν, ὅτε ὁ Θουκυδίδης δὲν εἶχεν ἔτι διαμορφώσει ἐν νῷ τὴν μέθοδον, δι' ἧς ἀξιολογεῖ ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ τὸν Τρωικὸν πόλεμον.

Διὰ τῆς προστεθείσης ἐν τῷ νέῳ ὑποτυπώματι προοιμίου ἀρχαιολογίας παρείχeto νέα ἐν μέρει περιγραφὴ καὶ ἐρμηνεῖα ἱστορικῶν γεγονότων, οὕτω δὲ ἐδημιουργοῦντο ἱσχυραὶ ἀντιθέσεις πρὸς τινὰς ἐκ τῶν μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου φερομένων ἱστορικῶν παραδόσεων. Ὅθεν δὲν ἦτο περιττὴ ἀμεσὸς τις ἡ ἔμμεσος ὑπεράσπισις τοῦ περιεχομένου τῆς ἀρχαιολογίας. Διὰ τοῦτο ὁ Θουκυδίδης προσέθηκε μετ' αὐτὴν ὅσα ἤδη φέρονται ἐν κεφ. 20 καὶ 21 τοῦ παραδεδομένου εἰς ἡμᾶς προοιμίου, μάλιστα δὲ μετὰ τινων ἐπαναλήψεων, ὡς δειγμάτων τῆς προχείρου μορφῆς, ἣν εἶχον τὰ προστεθέντα. Τελευταία τῶν προσθηκῶν ἦτο ἡ ἡδη ἐν κεφ. 22 φερομένη, ἣτις ἔχει ὡς ἐμφανῆ χαρακτῆρα τὴν παροχὴν ἐξηγήσεών τινων, περὶ τῆς μεθόδου, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἠκολούθησεν ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ ἔργου. Αἱ ἐξηγήσεις ὅμως αὗται φαίνονται ἐνίοτε ὡς πλέον τοῦ δέοντος ἔντονοι. Διὰ τοῦτο δὲ ἐπιτρέπουσι τὴν ὑπόνοιαν ὅτι, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀρχιδαμείου πολέμου ὡς αὐτοτελοῦς ἔργου, ἐγένοντο ἐπικρίσεις, ἀφορῶσαι μάλιστα εἰς «τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων» καὶ τὴν ἱστορήσιν ἔργων τινῶν ἐκ «τῶνπραχθέντων ἐν τῷ πολέμῳ»¹, καὶ ὅτι ἡδη ὁ Θουκυδίδης ἀντικρούει τὰς ἐπικρίσεις ἐκείνας.

Μετὰ τὴν προσθήκην ὅλων τῶν ἀνωτέρω εἰς τὸ παλαιότερον ὑποτύπωμα προοιμίου, ὁ Θουκυδίδης, ἐπειδὴ κατεῖχον τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἄλλα ζητήματα τῆς συγγραφῆς, δὲν προέβη ἀμέσως εἰς ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀνέβαλε τὸ ἔργον δι' ἄλλον χρόνον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀναβολὴ αὕτη παρτάθη μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐπῆλθεν ὁ θάνατος τοῦ ἱστορικοῦ, τὸ ὑποτύπωμα ἐκείνο, περιέχον ἱκανὰ καὶ ἐμφανῆ σημεῖα λόγου μὴ ἐπεξεργασμένου, ἐδημοσιεύθη, ὡς εἶχεν, καὶ ἀποτελεῖ ἡδη τὸ ἐν τῇ παραδεδομένῃ εἰς ἡμᾶς συγγραφῇ τοῦ Θουκυδίδου φερόμενον προοίμιον.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

1. Αὐτόθι 22, 1-2.